

Leve Helheden

15 interviews med tidligere
steinerskoleelever, forældre
og eksperter

Samlet af Thomas Uhrskov

Indhold

- s.4 **Forord** - om hvorfor vi har lavet denne bog
- s.6 **Andreas Schleicher** - om PISA, Steiner og dårlige danske undskyldninger
- s.14 **Ulrik Bing** - om forskellen på at gøre og ville
- s.18 **Steen Hildebrandt** - om det alarmerende behov for nytænkning
- s.22 **Cecilie Cornett** - om effekten af at tro, at alt er muligt
- s.26 **Rune Asmussen** - om at nørde med propeller
- s.30 **Jakob Laursen** - om vejen til komplekse tal, der går gennem sang og drama
- s.34 **Anne Lindeskov** - om en fuldfed skoletid
- s.38 **Christina Vilhelmsen** - om munden, der giver problemer
- s.42 **Louis Rasmussen** - om det kommunale symaskine-kørekort
- s.46 **Godi Keller** - om flaskepost og evnen til at cykle på ét hjul
- s.50 **Jesper Platz** - om at se skønheden i det naturvidenskabelige
- s.54 **Rasmus Hansen** - om interessen for at blive ved og ved
- s.58 **Tobias Dybvad** - om hvordan skolen gjorde livet til en joke
- s.62 **Anne Black** - om det forkerte som godt kan være rigtigt
- s.66 **Thomas Uhrskov** - om at udvikle sig i naturligt tempo
- s.70 **DPU** - om en pædagogisk undersøgelse
- s.72 **Skoleliste** - om hvor du finder steinerskolerne

Forord - om hvorfor vi har

Vores syn på verden er styret af det, man kan kalde køreskolebilleffekten.

Er man ved at tage kørekort, ser man køreskolebiler overalt. Er der dødsfald i familien, forekommer der at være ekstraordinært mange rustvogne i trafikken. Og skulle man være så heldig at være forelsket, må man sande, at der er forbløffende mange smilende mennesker i byen.

Verden er nemlig ikke, som den er - men som vi oplever den!

Derfor giver det god mening ind imellem at få justeret udsynet. Måske er der vigtige ting, der forbigår vores opmærksomhed, blot fordi vi ikke er sporet ind på dem.

Denne bog er et forsøg på at bringe fokus på det, som Danmark skal leve af i fremtiden: Nemlig glade mennesker, der evner at tænke ud af boksen. Mennesker med rummelighed, viljestyrke og en høj grad af kreativitet i deres tænkning.

lavet denne bog

Bogen rummer 15 menneskers tanker, erfaringer og oplevelser med steinerskolerne i Danmark og udlandet.

Og hvorfor samle disse indtryk i en bog?
For at give et nuanceret billede af steinerskolerne, af de elever der kommer ud af skolerne og af effekten af en eksamensfri pædagogik.

Nå ja, og så én ting til: Vi vil rigtig gerne have statsstøtte til skolernes 11. og 12. klassetrin.

Med ønsket om at du vil finde bogen underholdende og tankevækkende.

Thomas Uhrskov, på vegne af 11-12 gruppen
(en gruppe forældre til børn på steinerskoler).

Andreas Schleicher

– om PISA, Steiner og dårlige danske undskyldninger

Andreas Schleicher, leder af OECD's analyseafdeling og uddannelsespolitisk rådgiver for generalsekretæren. Hjernen bag OECD's PISA rapporter. Tidligere steinerskoleelev, og far til tre børn, der alle går i steinerskole.

Andreas Schleicher er tysker, bor i Frankrig, har et pænt kontor i OECD-bygningen i centrum af Paris og er stort set aldrig hjemme.

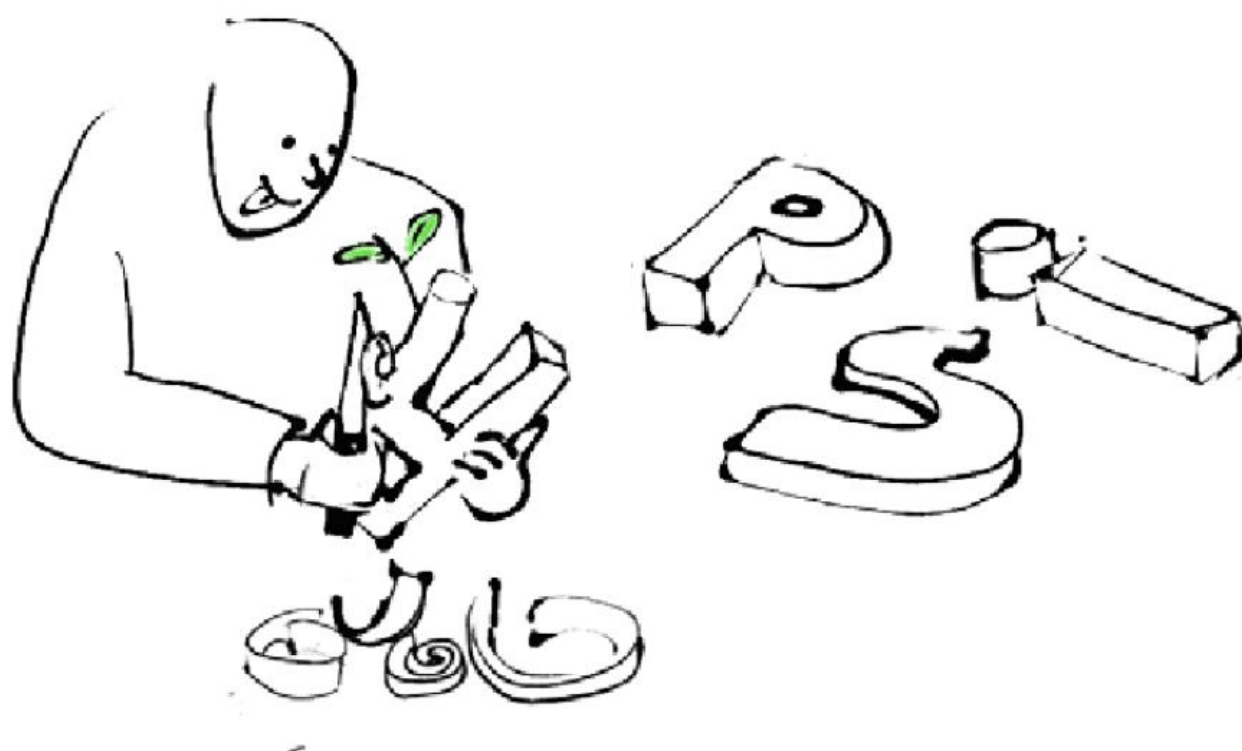
Man finder ham i lufthavne, til møde hos verdens undervisningsministre, som hovedtaler på internationale konferencer, på besøg i skoler over hele verden eller bag hans elskede excel-ark på computeren. Og kikker man ham over skulderen, kan man ifølge regnearket se, at han er på rejse mellem 37,5 og 38 pct. af sit arbejdsliv.

Han er høj, beleven, taler engelsk med umiskendelig germansk accent,

elsker tal og så er han personificeringen af PISA. Han har udviklet undersøgelseerne, han skriver om dem, og når han hvert tredje år udgiver endnu en OECD-rapport, giver det

“ Vi forsøger at undersøge, om 15-årige elever formår at bruge deres viden, om de kan analysere, tænke selvstændigt...

genlyd over hele verden. For i hans rapporter fremgår det klart, hvilke landes elever klarer sig bedst, dårligst og midt imellem. Fra Finland, over Brasilien og Hong Kong til

USA resulterer PISA-rapporterne i tusindevis af avisartikler, tv-udsendelser og politiske slagsmål. Således også i Danmark.

- Men PISA-rapporterne bliver indimellem mistolket, siger Andreas Schleicher, der er tidligere steinerskoleelev.

Tidligere steinerskoleelev? Hvordan hænger det nu sammen? Hvordan passer en steinerskole-baggrund sammen med rollen som den internationale Mr. Eksamen, der rangorder lande, skolesystemer og elever og sætter tal på deres færdigheder?

- Det hænger fint sammen, siger Andreas Schleicher, hvis tre børn alle går i steinerskole.

Vi møder Andreas Schleicher i Paris til en snak om steinerskolernes pædagogik, om PISA og om skæringspunktet mellem de to.

Vi begynder med hans egen skolegang i Tyskland, hvor steinerskoler kaldes Waldorf-skoler.

- Naturligvis er der børn, der ikke kan lide at gå i Waldorf-skole, men jeg var én af dem, der elskede det. Mine lærere var engagerede, og jeg følte aldrig, at jeg blev tvunget til at lære noget, jeg ikke ønskede. Der

var på skolen en stor dygtighed i at se børnenes forskellighed, og man formåede at understøtte det enkelte barns individuelle læring.

- Alt det skolefolk og politikere over hele verden taler om i dag: Nemlig at alle børn har forskellige evner, at de lærer på forskellige måder, og at det ikke er mængden af viden, men evnen til at bruge sin viden, der er vigtig. Alt det var en indgroet bestanddel af min skoles undervisningsform og pædagogik.

- Jeg er bevidst om, at PISA-undersøgelserne indimellem bliver misfortolket, som var der tale om en slags national eksamen, men det er faktisk en forkert tolkning. Vi forsøger at undersøge, om 15-årige elever formår at bruge deres viden, om de kan analysere, tænke selvstændigt, om de kan blive ved med at lære hele livet, om de kan kommunikere, og om de er rustet til fremtidens udfordringer. Og netop dér behøver Waldorf-skolerne ikke være nervøse. I de fremtidige PISA-undersøgelser vil man kunne bryde tallene ned på skoleniveau. Jeg forestiller mig, at det vil være en fordel for Waldorf-skolerne. De vil, tror jeg, komme ud med ret gode resultater.

Andreas Schleicher taler med en hastighed, der antyder, at han er godt hjemme i stoffet. Men hastigheden falder en oktav, og stemmen bliver lysere, når samtalen drejes tilbage på hans egen skolegang.

- Jeg elskede musik, videnskab og det at arbejde med træ og metal. Og mine lærere gav mig mulighed for at arbejde med de ting uden for skoletiden. Jeg fik opgaver, der lå udenfor pensum, og jeg fik lov at blive i sløjdværkstedet efter skoletid. Skolen gav simpelthen eleverne plads til at give

“ Det, vi lærte, på min skole var at tænke udover de vanlige grænser. På engelsk siger vi “the ability to connect the dots.”

energi til de ting, de brændte for. Det gode var, at hverken jeg eller mine kammerater blev fortalt, hvordan vi skulle gøre - hvordan løsningen var. Det skulle vi selv finde ud af. Lærerne vidste, at der er mere end én rigtig vej. Dengang troede jeg, at den form for undervisning var helt normal, men senere fandt jeg ud af, at det ikke var tilfældet.

- Det vi lærte på min skole var at tænke udover de vanlige grænser. På engelsk siger vi "the ability to connect the dots." At se et mønster i noget, der måske forekommer usammenhængende eller tvetydigt. Vi lærte at stille spørgsmål - også spørgsmål til den etablerede viden og de etablerede normer.

- Noget der havde enorm betydning, var vores bøger! I traditionelle skoler lærer du det, der står i bøgerne, men når du laver din egen lærebog, som vi jo gjorde, så lærer du at lære. Man lærer at relatere ny viden til gammel viden. Det er nok det, der har betydet mest for mig i min skolegang, siger han og fortsætter i et stadigt stigende tempo.

- I Waldorf-skoler lærer man også, at læring er et socialt fænomen. Du kan ikke lære udelukkende via tv eller via en bog - der skal interaktion til. Det at "gøre noget" fyldte meget i min skolegang, og det kunne jeg godt lide, for der skal praktik til. Du kan ikke lytte dig til viden - ikke brugbar viden i al fald. Effekten af "at gøre" må ikke undervurderes, for det er det, der skaber ansvarlige mennesker.

Hvordan er der sammenhæng mellem at snitte i træ og det at blive et ansvarligt menneske?

- Når du arbejder med træ eller metal, så lærer du at tage ansvar i virkeligheden, som den er lige nu. Så er det ikke længere teori, men den skinbarlige virkelighed. Du får trænet din evne til at aktivere dine færdigheder og din motivation i øjeblikket. Et eksempel: Du sidder i metroen, og pludselig er der én, der bliver overfaldet. Alle i metroen har den nødvendige viden. Alle ved, hvad der skal gøres. Men hvem evner at aktivere sin viden og handle?

Andreas Schleicher har en næsten mekanisk evne til konstant at knytte statistik og eksempler på sine udsagn. For, som han fastslår, "man skal ikke debatere ud fra ideologi, men ud fra facts".

- I de første PISA undersøgelser i år 2000 lå Japan i top på de fleste parametre. Men landet lå i bunden, når det handlede om elevernes evne til at tænke kreativt. Japanske elever blev rådvilde, når de blev mødt med åbne spørgsmål. Det ønskede man at ændre, og på bare to år revolutionerede man uddannelsessystemet.

Man skar 30 pct. af pensum væk, og brugte den sparede tid til at gå i dybden. I stedet for at høre om biologi, tog man simpelthen ud i naturen. Man fik eleverne til at handle. På blot 10 år vendte Japan udviklingen, så nu ligger Japan i toppen målt på kreativitet.

Med indgående kendskab til skolesystemer i mere end 50 lande og en omfattende statistisk paratviden bliver Andreas Schleicher ofte spurgt om, hvordan det bedste skolesystem ser ud.

- Der findes mange gode skoler rundt om i verden. I Finland, Hong Kong og mange andre steder.

Nogle af dem bruger elementer fra Waldorf-pædagogikken, andre gør ikke. Men Waldorfskolerne har et overordnet system, et framework, der rummer de pædagogiske principper, hvilket er en fordel. Og i den forstand er det lidt synd, at Waldorf skolerne ikke er mere tydelige overfor omverdenen.

- Hvis jeg skal fremhæve et andet skolesystem, der ser ud til at have løst mange af udfordringerne, må jeg nævne det finske system. Her synes man at have indset en vigtig lovmæssighed, som lyder: Hvis man

skal forbedre et skolesystem, har det ikke noget med hastighed, mængde og penge at gøre.

- Det nytter ikke at sætte farten op, altså at presse undervisning hurtigere eller tidligere ind i børnene. Det nytter heller ikke at øge pensumet. Og det har meget sjældent noget med penge at gøre. De bedste systemer er ikke nødvendigvis de dyreste. Desværre er det ofte sådan, at når et land ligger dårligt PISA-

“ Jeg husker fra min egen skoletid, hvordan lærerne havde meget høje ambitioner for alle eleverne i klassen - og det bør alle lærere have.

undersøgelserne, så tror politikerne, at svaret ligger i enten at bevilge flere penge eller at gøre, som man plejer - bare hurtigere. Begge løsningsmodeller har vist sig ubruglige. Se istedet hvad man har gjort i andre lande! Bliv inspireret.

På ét område placerer Andreas Schleicher Danmark højt på PISA-skalaen: Dårlige undskyldninger.

- Ja, der er I førende! Traditionelt har I været lidt for gode til at komme med undskyldninger for, hvorfor nogle elever ikke når ret langt. De kommer fra socialt belastede familier, de er dårligt integrerede indvandre eller noget andet. Men erfaringer fra blandt andet Finland, Hong Kong og mange andre steder viser noget andet: Har man høje forventninger (ikke at forveksle med pres) til alle elever, så kan man også give dem alle en god og værdifuld skolegang. På det område kan Danmark gøre det meget bedre.

- Jeg husker fra min egen skoletid, hvordan lærerne havde meget høje ambitioner for alle eleverne i klassen - og det bør alle lærere have. Ingen fortjener at blive tabt, faktisk

bør vi aldrig acceptere, at elever mislykkes, fastslår Andreas Schleicher med et blik, så man ikke er i tvivl om, at han mener det.

Andreas Schleicher er glad over den opmærksomhed, som PISA-rapporterne giver. Men ofte bliver han forundret over den træghed i erkendelsen, som han møder, når det handler om under-

“ Nej, det er ikke børnene, der er specielle. Det er den undervisning, de har fået, der er speciel. Det er altså en vigtig forskel!

visning og pædagogik:

- Hvert år har jeg en underlig og tankevækkende oplevelse. Nemlig når mine børns Waldorf-skole afholder den årlige udstilling af elevernes arbejder. Der er mange flotte og kreative arbejder, og hvert år hører jeg folk sige. "Ih, det er vel nok nogle specielt dygtige og særligt kreative børn, der går her". Nej, det er ikke børnene, der er specielle. Det er den undervisning, de har fået, der er speciel. Det er altså en vigtig forskel! Forældres, læreres og politikeres syn på undervisning ligger Andreas Schleicher stærkt på sinde.

- Alt for ofte støder jeg på det, man kan kalde "underskudstænk-

ning”. Lad mig illustrere: I Hong Kong så jeg et skilt over indgangen til en skole, hvorpå der stod:

“Success is when you every day encounter failure, but still you do not give up”

(Succes er, når du hver dag mislykkes, men alligevel ikke giver op)

- Det er trist, at der er en udbredt tro på, at skal noget lykkes, så skal man først igennem noget ondt. Den form for underskudstænkning har i alt for mange år været grundlaget for skolesystemer verden over. Man kan med en vis ret hævde, at europæiske skoler ikke er til for at lære børn noget, men mere for at sortere dem. Det vil vi gerne ændre med PISA-rapporterne.

Men rapporterne tager jo udgangspunkt i en masse prøver, som netop sortere eleverne?

- Nej ikke helt. Det er vigtigt at skelne mellem eksamen og prøver. Som hovedregel baserer eksamener sig på gennemsnit af elevernes standpunkter. Det vil sige, at hvis du får en god karakter, så bliver min dårligere. Vi bliver begge målt i forhold til et gennemsnit. Derfor er

det ikke i min interesse at hjælpe dig. En eksamen kan være afgørende for din og min fremtid. Vi konkurrerer. En prøve er noget helt andet. Prøver peger i princippet mere tilbage på læreren og skolesystemet, for i prøver kan alle score topkarakterer. Ideen med PISA er således ikke at lave norm-referencer, der siger noget om, hvor eleven ligger i forhold

“ En prøve er noget helt andet. Prøver peger i princippet mere tilbage på læreren og skolesystemet, for i prøver kan alle score topkarakterer.

til andre elever, men at lave kriteriereferencer, der siger noget om hvor eleven ligger i forhold til en given målsætning.

Man kan sige, at eksaminer siger noget om eleverne, mens prøver siger noget om undervisningen.

I sit sidste skoleår deltog Andreas Schleicher i *Jugend forscht*, en videnskabs-konkurrence for tyske skolebørn. Han havde udviklet en ny metode til fartgenkendelse, hvilket i dag er standard i alle mobiltelefoner med GPS. Han vandt konkurrencen

og fik tilbudt job hos Philips. Efter kort tid forlod han dog elektronikgiganten for at gå på universitetet.

- Det er så vigtigt at lære noget, at udvikle sig, forklarer han og fortsætter ivrigt.

- Vi udvikler også konstant på PISA, for der er mange vigtig ting, vi kan blive kloge af at måle på!

Hvilke?

- Sociale kompetencer tales der meget om, og naturligvis er de vigtige. Men de kan jo ikke stå alene. En mafioso kan have ganske udviklede sociale kompetencer. Det verden i stigende grad har brug for er "udvikling af sunde karakterer". Altså evnen til ikke kun at forstå, at der findes modsatte synspunkter, men faktisk også at acceptere forskellighederne. Der er et stigende behov for at kunne manøvrere i og se verden fra forskellige perspektiver. Det har vi målt på, og der halter danske skoleelever faktisk en smule bagud...

Ulrik Bing

- om forskellen på at gøre og ville

Direktør for 30 selvskabte virksomheder spændende fra kantinedrift over biludlejning, musikproduktion og el-dreven budcentral.

Har gået på Rudolf Steiner-Skolen i Odense og Vidarskolen.

40 år

Hvis Ulrik Bing ikke var 40 år idag, men i stedet en 12-årig skoleelev, så ville der givetvis stå en forkortelse i parentes ved siden af hans navn. DAMP, ADHD eller en anden bogstavskombination i et struktureret forsøg på at indfange hans flagrende og engagerede sind. Selv siger han:

- Jeg var nok lidt vild! Men på min gamle skole havde man ikke for vane at sende lorten videre. Så ikke alene fik jeg lov til at blive, men jeg blev faktisk også set som det barn, jeg var. Det er jeg idag meget taknemmelig over.

- Jeg kunne godt være blevet en af dem, som havde fået en masse nederlag i skolen. Det havde jeg fået, hvis man havde fokuseret på alt det, jeg ikke var god til. De boglige fag eksempelvis. Heldigvis gjorde man det modsatte, og pludselig indså jeg,

at jeg er super god til at løse problemer. Det lyder som en kliche, men jeg ser faktisk ikke problemer, jeg ser udelukkende muligheder. Og dem er der fandeme mange af.

Ser man på rækken af virksomheder og projekter i Bing-gruppen, må man give iværksætteren ret. Mulighederne er mange - hvis man formår at se ud over de traditionelle rammer. Kort efter skoletiden og in-

“ Hvis man bruger lang tid på at forstå romeriget, så bliver man jo bedre til at sætte sig ind i hvad-som-helst.

spireret af sin afsluttende hovedopgave om “Bilens historie” lancerede Ulrik biludlejningsfirmaet “Lej et lig”. Udlejning af billige gamle biler.

En succes på linie med pulverkaffe - instant!

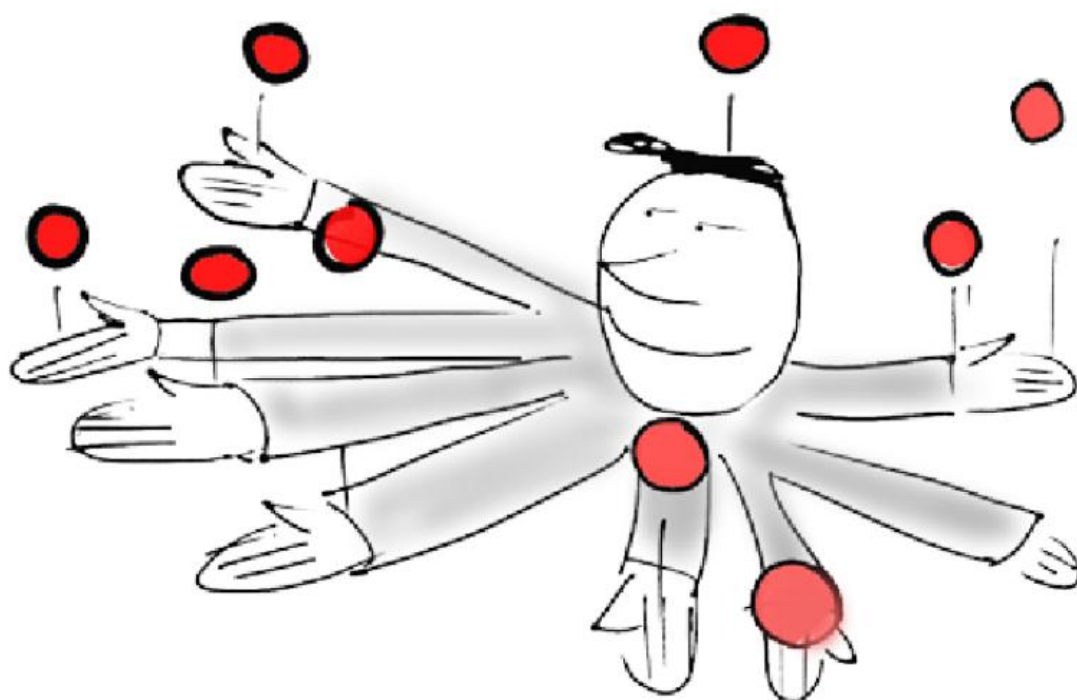
- Det var bare et godt navn, undskylder Ulrik succesen, men han er dog ikke i tvivl om, at skoletidens tværfaglige hovedfag bærer en del af skylden for hans evne til at tænke "bredere":

- Altså forandringsparathed og evnen til at se sammenhænge udspringer i skolens måde at undervise i helheder på. Vi dykkede jo helt vildt intensivt ned i ét emne ad gangen. Det var fantastisk. Det udviklede vores disciplin. Hvis man bruger

lang tid på at forstå romerriget, så bliver man jo bedre til at sætte sig ind i hvad-som-helst. Og selvfølgelig var det svært, men det var jo netop "sværheden", der var gevinsten. Skidt med "romerriget", "tysk" eller "tabellerne" - det handler ikke om selve faget, men evnen til at lære, evnen til at interessere sig for noget. Jeg er bare blevet gjort interesseret i alt.

En ting har dog undgået Ulrik Bings interessesfære. Penge:

- Naturligvis vil jeg gerne tjene penge, men det er faktisk ikke så

vigtigt og på ingen måde drivkraften. Det fede er at gøre noget og at være sammen med glade mennesker. Og Ulrik Bing gør meget hele tiden:

En dag sad han i Nyhavn og drak en øl, men en DFDS kanalrundfart ødelagde idyllen, da den sendte en fed sky af dieselos ind over alle på kajen. Det må kunne gøres bedre, tænke Ulrik Bing, som greb telefonen og satte et møde op mellem DFDS og en bekendt, der arbejdede med elektromotorer hos Siemens.

- Jeg var med til første møde for at sætte noget igang, men så var min rolle udspillet. Et halvt år senere så jeg en kanalrundfart med "electric" skrevet på siden. Det var da fedt.

- Da jeg som 19 årig arbejdede i en SFO, var det tydeligt, at der var røvkedeligt i institutionen. Børnene manglede et rum med dyr. Det fik jeg oprettet, og det er til dato det mest revolutionerende, der er sket i den institution. Men helt ærligt, hvor svært kan det være.

Ulrik Bing giver sin skolegang en stor del af æren for det, man godt kan kalde hans motto:

- Det er sjovere at sige "jeg gør" fremfor "jeg vil gerne".

Og siddende i den bingske talestrøm kan livet pludselig antage en ganske let og sammenhængende karakter.

- På et tidspunkt fangede jeg nogle, der var brudt ind i min restaurant. I skal arbejde for mig, sagde jeg. Det gør de nu. Og 10 procent af mine ansatte har en eller anden form for handicap. Da der var miljøtopmøde i København, synes jeg, det var helt

“ 40 procent af eleverne i min gamle klasse er blevet selvstændige. Og det er næppe fordi, de ikke kan få et almindeligt job - det er fordi, de er blevet gjort interesseret i livet.

forkert at køre ministrene rundt i dieselmotorer - så jeg startede en virksomhed med el-biler.

Mens Ulrik Bing fortsætter med opremsningen af den nærmest uendelig række projekter og firmaer, sniger tanken sig ind: "Nå ja,

men han er også ret speciel”. Tanken får ikke yderligere næring, for Ulrik Bing griber en flaske økologisk saft fra eget firma, hælder op og fastslår, så man ikke er i tvivl:

- Alt det, der bliver lagt ind i dig i skoletiden, er dét du senere aflevere tilbage til samfundet. Sådan er mekanismen - alting hænger sammen.

- Tilbage i 70erne og 80erne blev vi jo mobbet, men for helvede, skolerne har jo bevist projektet. Vi ved i dag, at man ikke kommer nogen

vegne med at måle og veje, man skal smage på tingene - på maden, på livet, på økologien. Ved at inkludere alle sider af livet, kunsten, intellektet, kroppen, naturen og legen, skaber man jo rigtige mennesker, som sagtens kan skifte spor.

- Mennesker, som kan se muligheder. Er du klar over, at 40 procent af eleverne i min gamle klasse er blevet selvstændige. Og det er næppe fordi, de ikke kan få et almindeligt job - det er fordi, de er blevet gjort interesseret i livet.

Steen Hildebrandt

- Om det alarmerende behov for nytænkning

Professor i ledelse ved Handels-højskolen i Århus, forfatter til en lang række bøger. Har en datter og en søn, der begge har gået på Rudolf Steiner-Skolen i Århus

- Vores klode er på katastrofekurs! Og vi har i allerhøjeste grad brug for nogle mennesker, der kan tænke ud af boksen. Ellers overlever vi ganske enkelt ikke. Professor Steen Hildebrandt leverer ordene med stille eftertænkning, men også med det eftertryk som kun en respekteret samfundsdebator formår.

Professoren, hvis to børn "med succes" har gået i steinerskole, trækker ikke kun på egen viden og erfaring, når han beskriver behovet for en revolution i undervisningssystemet.

- Albert Einstein sagde: "Man kan ikke løse et problem med den tænkning, der har skabt det." Vi bliver derfor nødt til at tænke grundlæggende anderledes, og de

evindelige uddannelsesreformer er bare ikke nok, fastslår Steen Hildebrandt og citerer Sir Ken Robinson: "Reformer er blot et forsøg på at reparere et system, der er grundlæggende forkert.

“Karaktergivning er et helvede. En slags standret, som kun skader børn og unge

Vi har brug for en revolution i uddannelsessystemet.”

- Det er tydeligt at politikerne ikke har formået at prøve noget nyt. Prøv med frihed til at lade alternativer blomstre. Der er en frygt for at slippe tøjlernes. Men statistikken

viser jo, at der bør gøres noget: Op mod 120.000 danskere mellem 16 og 27 år står udenfor arbejds- og uddannelsessystemet. Det er intet mindre end en katastrofe!

- Min påstand er, at hvis disse mennesker var blevet set mere kærligt og accepterende i et skolesystem, der fokuserer på det hele menneske, som steinerskolerne gør, så havde de fået et helt andet og meget bedre liv.

- Vi har et problem i den almindelige folkeskole. Vi skaber alt for mange tabere: Børn og unge, der ikke føler sig set og forstået. De bliver konstant vejret og fundet for lette. De ser livet drøne forbi - og de kommer ikke med.

Steen Hildebrandt er overbevist om, at politikernes fokus på karakterer, PISA-undersøgelser og eksaminer er med til at skade danske skolebørn:

- Karaktergivning er et helvede. En slags standret, som kun skader børn og unge.

Lad mig understrege, at jeg er ikke imod test og prøver, for det er et rigtig godt pædagogisk værktøj. En test eller en prøve viser noget om elevens standpunkt og udvikling.

- Problemet er eksaminer, og det de gør ved selve undervisningen. En eksamen sikrer, at eleven ikke tænker ud af boksen, for du kan jo kun måle det, du forsøger at måle. Det, der ikke har været tænkt før, kan ikke måles og vil derfor aldrig

få vægt i en eksamen. Ergo vil alt det, der ligger udenfor pensum blive opfattet som lavstatus og useriøst. Eleven belønnes ikke for at tænke nyt. Tværtimod ligger belønningen i altid at holde sig indenfor de kendte rammer.

- Eksamensfrie skoler, som eksempelvis steinerskolerne, er klart at foretrække, og husk lige, at lærdom og viden ikke udspringer af eksaminer, men af undervisning og studier.

Bogstavligt talt er Steen Hildebrandt omringet af bøger. Overalt synes herskabslejligheden isoleret med reoler i en højde, der efterlader de tre øverste hylder uden for de flestes rækkevidde. Det kan derfor overraske, at det netop er en belæst professor, der igen og igen pointerer at intellektet kun er en lille og ofte overvurderet del af det hele menneske.

- Børn og alle andre mennesker består af langt mere end hovedet. Mennesket er også følelser, krop, temperament, kunst, etik og vilje. Det er vigtigt at udvikle alle dele samtidigt og i et ligeværdigt samspil. Kun sådan får man hele men-

nesker. Og det er lige præcis det menneskesyn, som har skabt steinerpædagogikken.

- Det mentale eller det intellektuelle er bestemt ikke det eneste saliggørende. Faktisk er det direkte farligt for menneskesynet, hvis vi sætter det intellektuelle over andre menneskelige færdigheder.

“En eksamen sikrer, at eleven ikke tænker ud af boksen, for du kan jo kun måle det, du forsøger at måle. Det, der ikke har været tænkt før, kan ikke måles og vil derfor aldrig få vægt i en eksamen.

- Det musiske, det håndværksmæssige og det kunstneriske udgør selve indgangen til sindet, og det har afgørende betydning, at disse sider af mennesket også stimuleres og udvikles i skolen. Ellers vil eksempelvis respekt og rummelighed gå tabt. Både i forhold til andre, men så sandelig også i forhold til én selv.

- Det skaber livsduelige mennesker, når man føler sig set i alle livets facet-

ter og ikke kun i evnen til at løse andengradsligninger. Og lad mig lige understrege, at intellektet ikke tager skade af sløjdarbejde - tværtimod. Jeg er overbevist om, at intellektet faktisk ikke kan holdes nede, men det kan kreativitet, musikalitet, viljestyrke og selvværd!

- Når man går ud af skolen, skal man have selvværd og følelsen af at være "god nok" grundfæstet i sig. Min erfaring siger mig, at det evner steinerskolerne.

- Jeg kan ikke understrege det nok. Vi har brug for livsduelige mennesker, som ikke er vokset ud af et karakterstyret system. Og det haster.

Som ekspert i ledelse, kalder Steen Hildebrandt det katastrofalt, hvis fremtidens ledere udelukkende er drevet frem på intellektuel stimuli og karakterer:

- Ledelse handler dybest set om, hvad vi vil med "os". Desværre har det fremherskende svar på dét spørgsmål hidtil været: Kortsigtet fysisk produktion for at opnå maksimal profit - koste hvad det vil.

- Indtil nu har vi kunnet leve med

kortsigtede profitjagende erhvervsledere, men ikke længere. I dag er teknologien alt for avanceret. Hvis ikke noget holder os tilbage, kan vi æde alle fisk på engang, og fælde alle træerne med ét hug. Desværre er vi igang med netop det. Derfor er der brug for at tænke anderledes. I helheder.

Cecilie Cornett

- om effekten af at tro, at alt er muligt

Psykolog

Rudolf Steiner-Skolen i Odense

40 år

Hvis det er sandt, at en humlebi kun kan flyve, fordi den ikke ved, at den ifølge de fysiske love faktisk er for tung til at kunne - hvad siger det så om forestillingsevnes betydning?

Tanken dukker op, når psykolog Cecilie Cornetts fortæller om sin mor, der i beundring over datterens evner til at parallelparkere, udbrød:

“Jeg tror simpelthen, du er så god til alting, fordi du tror, at du kan.”

Cecilie Cornett smiler og forsikrer,

at hun naturligvis ikke kan alting. Alligevel får hun i samme sætning gjort det klart, at alt faktisk

“ Hvis målet er, at man skal kunne alle svarene på forhånd, vil man på et eller andet tidspunkt komme i situationer, hvor man ikke har svaret.

er muligt. Og den måde at anskue verden på, har Cecilie Cornett ifølge hende selv, fået gennem sin skolegang.

Hendes skole lagde mere vægt på

at få eleverne til at stille relevante spørgsmål end på at komme med de rigtige svar.

- Hvis målet er, at man skal kunne alle svarene på forhånd, vil man på et eller andet tidspunkt komme i situationer, hvor man ikke har svaret. Men hvis målet er, at man altid skal kunne stille relevante spørgsmål og derigennem komme tættere på en forståelse, så vil man i princippet aldrig løbe tør - hverken for spørgsmål eller interesse.

- Prismen er et godt eksempel, siger hun og fortæller om dengang,

hun blev udfordret med en prisme og en lommelygte:

- Vi fik ikke noget at vide om lysets spredning, men derimod udfordret til at stille spørgsmål. Hvad kan man tænke om det? Hvilke erfaringer har du med lys, der spredes. Hvilke forståelser er mulige? Hvilke spørgsmål, kan man stille? Den måde at undervise på, skærper ens interesse. Og gør det klart, at der findes flere rigtige svar og måder at betragte fænomener på. På den måde træner du også højre hjernehalvdel i sammenhænge og kreativitet samtidig med, at det

opbygger en logisk forståelse af fænomenet i bestemte sammenhænge.

For Cecilie Cornett er der en lige linje mellem steinerskolens undervisningsform og hendes mors udsagn om, at “du kan, fordi du tror, du kan”.

- Når du begynder at forstå at alting hænger sammen, og når du får respekt for, at forskellige måder at gøre tingene på er ligeværdige, så bliver du bedre til at navigere i komplekse sammenhænge. Du ser lettere mønstre og får ganske enkelt et bedre overblik.

Et overblik der handler om meget mere end evnen til at kunne parallelparkere.

I arbejdet som psykolog har Cecilie draget fordel af evnen til at kunne forstå ting i mønstre og se strukturer, mening og sammenhænge, men også på det personlige plan har skolens pædagogik haft afgørende betydning for Cecilie Cornett

- Jeg er blevet gjort nysgerrig, og næsten alt, jeg kommer i kontakt med, får jeg lyst til at beskæftige mig

med. Det er så let at blive begejstret. Begejstringen førte hende med Interrail til Italien, hvor hun i fem år fik undervisning i operasang. Tilbage i Danmark tog hun HF for at komme ind på psykologistudiet. Hun var utålmodig, så hun tog dobbelt antal timer og kom ind på studiet efter et halvt år. På universitetet gik det for alvor op for hende, hvad steinerskolen også havde betydet.

“Jeg tror simpelthen du er så god til alting, fordi du tror, at du kan.

- Pludselig kunne jeg se, hvor få steder i uddannelsessystemet der er sammenhæng mellem indhold og form. Man skænker det ikke en tanke, at det, man formidler, faktisk bliver langt mere interessant, når man overvejer, hvordan man formidler stoffet. Resultatet var en skræmmende mangel på engagement og i stedet voldsom fokus på konkurrence. Det chokerede mig, hvor uengagerede de studerende på universitetet var. Det var kun karaktererne de var interesserede i - ikke selve stoffet.

Flere gange blev Cecilie af sine

medstuderende mødt med bemærkninger om, at hun burde tage det lidt mere med ro. Som en studerende sagde til hende:

“Hør nu Cecilie. Den bog behøver du ikke læse og lad være med at aflevere alle opgaver. Det er ikke nødvendigt for at bestå!”

Den måde at studere på, kunne jeg slet ikke begribe. Jeg gik jo på studiet, fordi jeg var interesseret i faget, så selvfølgelig ville jeg læse dén bog og aflevere opgaverne.

Rune Asmussen

- om at nørde med propeller

Afdelingschef, Veje og Bygninger, Randers kommune
Flere steinerskoler bl.a. Steinerskolen i Fredericia
39 år

Når Rune Asmussen lader tankerne fare og forestiller sig, hvordan hans liv ville have formet sig, hvis han havde gået på en folkeskole, siger han:

- Jeg var blevet civilingeniør alligevel - men givetvis en meget anderledes én. Jeg havde siddet i et hjørne og nørdet med at designe propeller, sådan en type, der siger, "et problem har én løsning".

Afdelingschefen i Randers Kommunes afdeling for Veje og bygninger trækker vejret langsomt og giver sig tid, mens han fortæller om det at være anderledes.

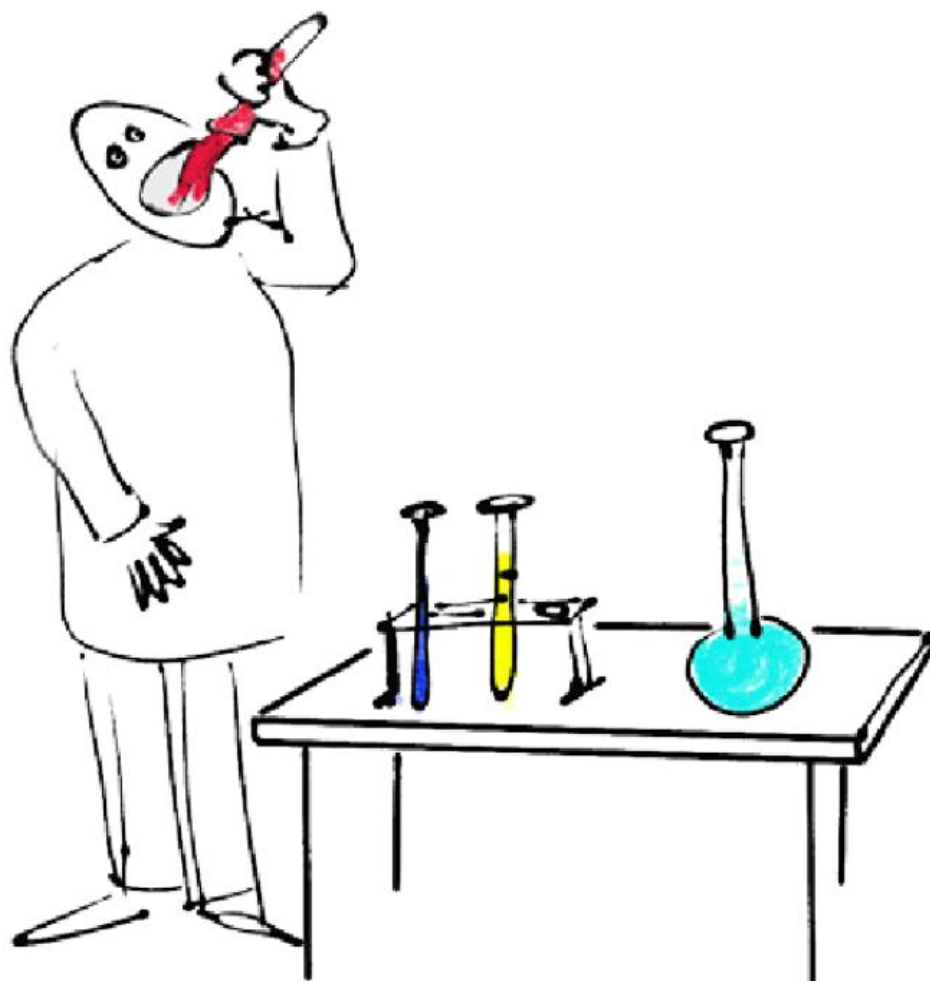
- Jeg elskede at gå i skole, men mærkede ret hurtigt, at vi steinerelever, blev set som "anderledes". Ikke at det var et problem. Faktisk tror jeg i dag, at det er sundt og udviklende at

være lidt anderledes. Det er en styrke, at man tør - og kan - gå imod strømmen. Ellers ville man jo aldrig kunne tilføre verden noget nyt.

- I skolen lærte jeg helt bestemt at se anderledes på tingene, en evne som har betydet enormt meget for mig - både privat og i mit arbejde.

“ Jeg fik lov til at betragte, observere, smage på og røre ved alt i fysiklokalet

- Jeg er jo civilingeniør og arbejder til daglig med teknik. Men i modsætning til mange af mine fagfæller ser jeg nok de tekniske løsninger i en noget bredere sammenhæng. Lad mig forsøge at forklare. For en teknikker er der altid en "bedste" løsning til et givent problem. Men

virkeligheden består jo af mange andre forhold end teknik. Derfor er den "bedste" løsning jo ikke altid den "bedste-bedste" løsning, om jeg så må sige. Der indgår også politik, økonomi, sociale sammenhænge, timing og alt muligt andet i et hvert spørgsmål - også i de spørgsmål, der umiddelbart ser tekniske ud.

- I naturvidenskaberne er man ofte meget hurtig til at enes om en årsagsforståelse, men ofte rummer den ikke hele sandheden. Og netop den viden, at tingene ikke er sort/hvide, har jeg helt sikkert fået med

mig fra min Steinerskolegang, der jo helt grundlæggende repræsenterede en alternativ verdensforståelse.

- Jeg er ikke et sekund i tvivl om, at havde jeg gået på en almindelig skole, så var jeg i dag en anden slags civilingeniør; en mere snæversynet en. Og jeg var helt sikkert ikke blevet afdelingschef - for det havde jeg hverken haft modet eller et bredt nok udsyn til.

Som chef er man vant til at medarbejdere og kolleger taler om en. Rune Asmussen har en god fornem-

melse af, hvad der bliver sagt om ham:

- I den verden, jeg færdes i, siger man nok om mig: "Han har en god politisk forståelse", men det har faktisk ikke noget med politik at gøre. Det handler om at kunne se strukturer - det handler om at se på tværs. Og det lærer man kun, hvis man kan se udover kanten på den kasse, man sidder i.

- Som skoleelev var jeg vildt optaget af fysik og kemi, og faktisk synes jeg ikke, at det faglige niveau var højt nok. Jeg fik nemlig ikke alle de svar, jeg søgte. Til gengæld fik jeg noget helt andet, som jeg først i dag kan se værdien af:

- Jeg fik lov til at betragte, observere, smage på og røre ved alt i fysiklokalet. Og den fænomologiske tilgang var meget mere værdifuld end blot at få det rigtige svar. Netop det, at svaret ikke blev givet, gjorde noget godt for min interesse. Jeg fik en kæmpe nysgerrighed.

- Det var jo fantastisk, at vi begyndte hver fagperiode med et blankt hæfte. Vi lavede vores egne undervisningsmaterialer - det er jo sådan,

man lærer noget. Når man tegner, så lærer man at iagttage - at se. Og det er vigtigt at se rigtig meget, inden man konkluderer.

- Som jeg sagde før: Det er ikke altid ét svar, der er det rigtige. Verden er ikke sort eller hvid. Og det er altså ikke den værste lektie at komme ud af skolen med. Det er vigtigt, at man forstår andres virkelighed - og allermost, at man interesserer sig for at gøre det. Det er denne lyst og evne,

“ Det er fattigt ensidigt at fokusere på det intellektuelle på bekostning af de kreative fag - det skaber fattige liv. Også intellektuelt fattige liv!

jeg har fået med fra steinerskolen – ikke kun fordi vi blev skolet i at se tingene fra forskellige perspektiver, men også i kraft af, at skolen i sig selv repræsenterede et slagkraftigt alternativ til den mere etablerede måde at anskue verden på.

- Det mest positive, jeg husker fra min skolegang, er det faktum, at drama og musik blev prioriteret

fuldstændigt ligeværdigt i forhold til de mere boglige fag. Det havde kæmpe betydning. Det er her, man finder forskellen på afdelingschefen og propelnørden. Havde det ikke været for musik og drama, havde min medfødte blufærdighed været afgørende for min karriere.

- Gennem drama og musik fandt jeg ud af, hvor fantastisk det er at lave noget sammen med andre mennesker, og at det samlede resultat kan blive meget større end summen af de enkelte deltagers bidrag. Det lyder som en kliché, men det er fantastisk.

- Da jeg efter skolen meldte mig til HTX, var jeg rystende nervøs og troede ikke, at jeg kunne nok. Men det viste sig at være omvendt; jeg kunne det meste, og så en masse, som de andre aldrig havde fået med. Musik, mytologi, kunsthistorie og en stor interesse i det meste. Jeg kunne kommunikere på en anden måde. Det var blandt andet også disse egenskaber, der lidt senere gjorde, at jeg blev studievejleder på universitetet.

- Når jeg lytter til den måde, vi oftest taler om skolegang og pædagogik på

i dag, kan jeg godt blive trist:

Børnene skal kunne så meget - men hvor er æstetikken og begejstringen? Der undervises og undervises, men gives der plads til leg og oplevelse?

- Hallo! Det er altså ikke nødvendigt at kunne læse efter første klasse. Det er derimod nødvendigt at interessere sig for gode historier, oplevelser og de smukke ting i livet. Jeg tror, det er nysgerrigheden, forundringen og glæden ved livet, der skal sættes i centrum i de tidlige skoleår - så skal de nok få lært teknikken sidenhen. Lad os dog lade være med at have så travlt!

- Det er fattigt ensidigt at fokusere på det intellektuelle på bekostning af de kreative fag - det skaber fattige liv. Også intellektuelt fattige liv!

Jakob Laursen

- om vejen til komplekse tal, der går gennem sang og drama

Underdirektør med ansvar for analyse og optimering, Alka Forsikring

Vidarskolen og Michaelskolen

48 år

Et tankeeksperiment:

Giv nogle politikere, videnskabsmænd og økonomer følgende opgave: Tag en lille dreng og gør ham i løbet af 12 år til ekspert i at foretage komplicerede statistiske, matematiske og økonomiske analyser således, at han kan optimere indtjeningen for en kommerciel virksomhed, der baserer sit virke på statistik og sandsynlighedsberegning.

Hvordan vil de træne drengen?

Masser af matematik, integralregning og eksamen! Mindre drama, skosyning, musik og vandreture i Lapland. Politikeren vil råbe "eksamen", videnskabsmanden vil mumle "hurtigere", og økonomen vil sige "målbart".

Men sådan er historien om Jakob Laursen ikke.

- Jeg var en bisse i skolen. Temperamentsfuld, hidsig og bestemt ikke ambitiøs. Til gengæld havde jeg nogle lærere, der rent faktisk interesserede sig for os børn. Så selv om jeg ikke var god i skolen, fik jeg kredit for en del ting, som ikke var en del af fagplanen.

“ Selv om mit job består i at knuse tal og se på statistiske sammenhænge, så har min skoletid lært mig ikke at lade mig begrænse af de matematiske og statistiske modeller.

- Der var ikke karakterer på min skole, og det var godt, for jeg tror ikke, jeg havde fået noget ud af at blive slået i hovedet med dårlige karakterer. I stedet talte vi om, hvor

jeg kunne forbedre mig, men på en måde uden at det føltes som et nederlag.

Langsomt, ganske langsomt, blev Jakob mindre vildbasse og mere interesseret i skolearbejdet. Især timerne i drama og fysik havde hans interesse.

- Vi oplevede jo noget. I stedet for at få en regel forklaret, og så se den bekræftet i et eksperiment, gjorde vi det modsatte. Vi så, hvad der skete, og udledte derefter en regel ofte ledsaget af et "aha". Og det har vidtrækkende konsekvenser, når man fokuserer mere på beskrivelser og

processer frem for på regler og resultater.

Drama- og fysikundervisning skabte tilsammen et nyt og mere kunstnerisk fundament under vildbassen. Og set fra underdirektørens skrivebord siger Jakob Laursen i dag:

- Selv om mit job består i at knuse tal og se på statistiske sammenhænge, så har min skoletid lært mig ikke at lade mig begrænse af de matematiske og statistiske modeller. Jeg kan bedst beskrive det som en kunstnerisk tilgang til arbejdet. Du kan også kalde det mental bevægelighed. Skolens pædagogik og tilgang til læring, har givet mig en

evne til at se noget nyt i tallene.

- I mit job arbejder jeg sammen med mange meget hardcore tal-mennesker. De er overbevist om, at man kun kan kigge på tallene på én måde. Men efterhånden lytter de, når jeg siger: "Jeg har en fornemmelse af, at vi måske..."

- De forstår ikke altid, hvor jeg får ideerne fra. Jeg tror, det handler om åbenhed. Det gælder tal, matematik og alt mulig andet: Der er højere til loftet, end vi går rundt og tror. Logik er slet ikke så begrænset, som vi bilder os ind.

Jakob Laursen mærker ikke kun effekten af sin skolegang i sit arbejde, men også personligt.

- Det var fantastisk at mærke, at man blev taget fuldstændigt alvorligt, selv om der var ting, man ikke var god til. Man fokuserede på det gode. På en steinerskole er der altid noget, man er supergod til. Jeg var ordblind, men det betød blot, at lærerne fokuserede endnu mere på det indholdsmæssige i mine stile. Jeg blev opmuntret til at skrive, selv om jeg havde problemer med stavningen, og i dag er det ikke forkert at

sige, at jeg er blandt de mest skrivende i Alka..

Som om han var tilbage i fysiklokalet, forsøger Jakob Laursen at ud-drage en konklusion eller lovmæssighed på baggrund af den proces eller det tankeeksperiment, hans skolegang var:

- Det er vigtigt at få styrket alle personlighedens dimensioner, både de faglige og de menneskelige. Man får ikke et job, fordi man kan lægge to og to sammen. Man bliver ansat på sine evner til samarbejde og sine menneskelige kvaliteter. Det er vigtigt

“ Jeg var ordblind, men det betød blot at lærerne fokuserede endnu mere, på det indholdsmæssige i mine stile.

at udvikle det hele menneske - ikke mindst viljestyrken.

Jakob Laursen kigger på sit ur, smiler og undskylder, at tiden er løbet. Så rejser han sig. Det sidste ord "viljestyrke" hænger lidt uafsluttet i luften. Underdirektøren står lidt, overvejer, så sætter han sig igen:

- Det er vigtigt at kunne noget, men

det er endnu vigtigere at kunne gøre noget. Det centrale er, at man skal kunne begynde, og man skal kunne gøre tingene færdige. Det tror jeg, særligt arbejdet med håndværk og kunst lærte mig - at tingene først har en reel værdi, når ideerne bliver til noget i virkeligheden.

- Gennem min skolegang fik jeg trænet den evne - viljestyrken. Viljen blev på én gang både stærk og meget fri. Det er jeg glad for i dag, for så kan man det, man vil med sit liv.

Så rejser han sig igen.

Anne Lindeskov

- om en fuldfed skoletid

Kgl. Kapelmusica

Rudolf Steiner-Skolen Kvistgård, Steinerskolen i Allerød, samt Vidarskolen.

40 år.

Den dag, Anne Lindeskov forlod Vidarskolen og trådte ind på Det Kongelige Danske Musikkonservatorium, var det et skridt ind i et meget anderledes læringsmiljø. Væk var det trygge, nærværende og inkluderende skoleliv.

- Jeg kan huske, at jeg var chokeret, og jeg følte mig svigtet. Det var som et parallelsamfund. Væk var mine nærværende lærere, og jeg skulle på egen hånd lære en ny måde at være på. Et andet "sprog" og en anden mentalitet - blandt andet konkurrencementaliteten, som jeg havde - og har - det meget svært med. Jeg brød mig heller ikke om eksaminerne.

Anne Lindeskovs beskrivelse dan-

ner klangbund hos forældre, der fravælger steinerskolen, ud fra betragtningen om, at det er synd at lave små sarte blomsterbørn, der alligevel knækker, når de kommer ud i det rigtige og brutale samfund. Men ræsonnementet klinger falsk, når hun fortsætter:

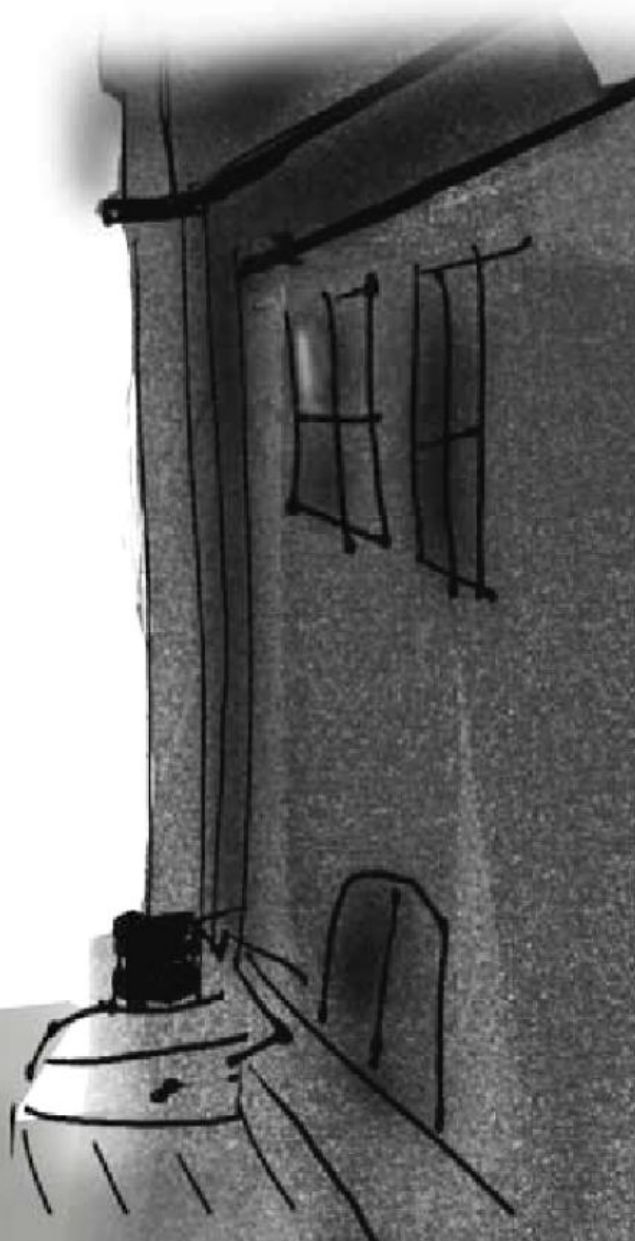
- Når jeg ser tilbage i dag, så er jeg ret sikker på, at skiftet af miljø ikke har haft den store betydning. Det er jo under alle omstændigheder hårdt, når man pludselig skal ud og lære at blive voksen. Overgangen fra skole til konservatorium havde sikkert været endnu mere hård, men bare på en anden måde, hvis jeg ikke havde haft så fuldfed en skolegang.

Det, der gjorde, at Annes skolegang

var netop ”fuldfed”, var hendes lærer Sigurd Franks evne til at se hende - og hendes kammerater - som noget ganske særligt:

- Jeg følte mig i den grad forstået. Han så lige igennem mig og satte mig pænt på plads, når det var nød-

vendigt. Det var det vist ofte. Han gav mig rum til at udfolde min musik allerede fra de tidlige klasser. Jeg blev en, som ”kunne noget”. Jeg er overbevist om, at han formåede at få alle i klassen til at føle sig sådan, som én, der var noget særligt!

Med det var ikke kun eleverne i Annes Lindeskovs klasse, der var særlige, skolen var det også:

- Som barn var jeg meget opmærksom på, at min skole var anderledes.

“ Overskolen er en Rolls Royce inden for skolegang! Der var et stort overskud og overvældende mange kompetente lærere. Den måde, hvorpå vi blev nurset, provokeret, støttet og udfordret, er noget, jeg aldrig glemmer.

Det groede fast i mig, og jeg har stadig en indbygget refleks, der vil undskylde eller forklejne min anderledes skole. Jeg fatter ikke hvorfor, for jeg var jo heldigere end dem, jeg ind imellem forsøgte at please. Det er faktisk ganske underligt, for i de år, der er gået siden jeg forlod skolen, har jeg ændret mit syn på den - det er faktisk blevet mere og mere positivt:

- Jeg mærker nu den ballast af viden,

jeg har at trække på både bogligt og håndværksmæssigt. Jeg fornemmer, at min skolegang har været med til at udvikle min omstillingsparathed, så den i dag er ganske udtalt, ligesom min empati er ganske stor. I mit arbejde har jeg en god evne til at se situationer oppefra ikke mindst i forbindelse med personale problemer. Det tilskriver jeg min skolegang.

- Jeg kan ikke lade være med at sammenligne min skolegang med mine kollegers og frem for alt mine børns. Begge mine børn går på Zahles Seminarskole. Og selv om det er en aldeles udmærket skole med et meget højt niveau, så er det jo slet slet ikke det samme. Og næsten hver dag fortryder jeg, at jeg ikke kæmpede hårdere, da min skeptiske mand og jeg skulle vælge skole for dem.

- Når min mand og jeg sammenligner skolegang, så er det underligt, at jeg ikke kunne overbevise ham om at sætte vores børn i en steinerskole. For han synes, at både min almindelige og litterære viden fra skolen er bedre end hans - for ikke at tale om kunstforståelse og håndværksmæssige færdigheder. I dag er han faktisk blevet noget mere åben for muligheden, og hvis vi

skulle tage beslutningen nu, ville vi nok vælge steinerskolen.

En del steinerelever forlader steinerskolerne efter 9. klasse for at gå i gymnasiet. Det sker ofte, fordi gymnasiekaraktererne på eksamensbeviset - hvis de er høje nok - giver direkte adgang til de videregående uddannelser. For steinerskoleelever med 12 års skoleforløb er adgangen til de videregående uddannelser lidt mere kringlet. Men ifølge Anne Lindeskov vil det være synd at

springe fra, inden den afsluttende lærings-flodbølge.

- Overskolen er en Rolls Royce inden for skolegang! Der var et stort overskud og overvældende mange kompetente lærere. Den måde, hvorpå vi blev nurset, provokeret, støttet og udfordret, er noget, jeg aldrig glemmer. I under- og mellemskolen får man lagt fundamentet ganske langsomt, men så i overskolen kommer der en tsunamiagtig udvidelse af horisonten. Det var fantastisk og helt klart kronen på værket.

Christina Vilhelmsen

- om munden, der giver problemer

Jordemoder, Hillerød Hospitals Fødeafdeling,
Sundhedsfaglig Diplomuuddannelse
Rudolf Steinerskolen i Vejlbj Riskov
40 år

På steinerskoler er der ikke spejle på toiletterne. Det vigtige er nemlig ikke, hvordan man ser ud udenpå. Desuden er der mange andre måder, hvorpå man kan blive konfronteret med sig selv. For Christina Vilhelmsen fandt mødet med hende selv sted i male- og tegnetimerne.

- Det, jeg husker bedst er tegningen. Når man tegner, møder man sig selv hele tiden. Jeg kæmpede med mig selv, jeg lærte mine tanker at kende. Når jeg lavede portrætter, drillede munden altid, der var altid noget, der skulle justeres. Det krævede en enorm vilje at blive ved og ved og ved. Det var arbejde, re-

sultat, arbejde, resultat hele tiden. Munden var altid et problem.

- I dag kan jeg se, at tegneundervisningen lærte mig rigtigt meget om problemer og deres løsning. Problemet "munden" kunne jo løses på forskellige måder. Ingen af måderne var mere "rigtig", end den anden.

Christina Vilhelmsen rører rundt i kaffen, kigger op og siger:

- Det handler om at se fejl som en mulighed.

Den afslappede og næsten ligegyldige måde, hun siger sætningen

på, som havde hun sagt “det regner” eller “det er onsdag”, vidner om, at der er tale om en dybt indgroet holdning. Det er ikke et tidstypisk postulat, som hun har samlet op fra en selvudviklingsbog. Måske er det et forsøg på at give sætningen den fortjente vægt, at hun uddyber:

- Du kan lave et perfekt regnestykke. To plus to er nu engang fire! Men du kan ikke lave et perfekt kunstværk. De kreative fag lærte mig, at man altid kan gøre tingene bedre - anderledes. Og på den måde bliver vejen til resultatet faktisk mere interessant end selve resultatet.

- Fejlene er jo en mulighed for at forbedre undervejs i processen. Og så handler tegneerfaringerne pludselig om alt muligt andet også. Så er lektien fra de kreative fag, at alt er muligt. Det giver selvtillid at vide, at man kan alt. Men at man bliver nødt til at knokle rigtig meget for det, og at de valg, man træffer i processen er betydningsfulde.

Christina Vilhelmsen var nok en af de dygtige elever på steinerskolen i udkanten af Århus. Havde skolen haft karakterer, ville hendes givetvis have været høje. Hun har nu aldrig interesseret sig for karakterer, og savnede dem ikke i skolen.

- Selv om jeg godt kunne lide at

måle mig i forhold til kammeraterne, var det mine egne mål, der var vigtige. Ikke et eller andet predefineret mål. Jeg flyttede selv barren højere og højere. Og når jeg kigger tilbage i dag, er det jo evnen og disciplinen til at blive ved og ved, der har givet mig meget mere, end en karakter ville have gjort. Den afsluttende årsopgave om

“ Hele mine skoletid lærte jeg, at livet er dit eget ansvar. Når det lykkes, men også, når tingene ikke lykkes.

“fosterudvikling” gjorde, at Christina besluttede sig for at læse til jordemoder. Men da hun aldrig havde prøvet at gå til eksamen, meldte hun sig til eksamenstræning på det lokale center for voksenundervisning. Her grinede lærerne ad hende, og hun blev nærmest smidt ud med ordene: “Her har du ikke brug for at være. Du kan jo stoffet, og du er ikke engang nervøs.”

Blandt kollegerne er Christina Vilhelmsen kendt som en med et højt fagligt niveau, og hun hører til dem i faget, der anser den hu-

manistiske indsats som vigtig. Når hun selv skal give et bud på hvorfor, siger hun:

- Den måde, undervisningen var lagt an på i skolen med stor vægt på det sociale, har været med til at udvikle min empati. I musikundervisningen og i dramaperioderne lærte jeg en masse om at forstå og tage hensyn til mine kammeraters indsats, så vi sammen kunne lykkes. Det kræver indlevelse - derfor falder det mig ikke svært at forstå andre mennesker. Også selv om de handler og agerer på anderledes måder, end jeg selv ville. Måske fordi jeg ved, at anderledes ikke er det samme som forkert. Det vigtigste er at være nysgerrig efter at forstå intentionen bag handlingerne. Så bliver alle handlinger meningsfulde.

På fødegangen i Hillerød er Christina Vilhelmsen ikke en af dem, der sniger sig langs panelerne. Hun deltager - nogle gange meget aktivt.

- Altså, ting skal give mening. Hvis der er forhold på afdelingen, der ikke giver mening, kan jeg ikke holde det ud. Men jeg brokker mig ikke - jeg forsøger at finde sam-

menhænge og begrundelser. Jeg stiller spørgsmål. Og hvis nogen besvarer mine spørgsmål med at sige, "at et eller andet er umuligt", så tager jeg gerne et ansvar.

- Der er intet, der er umuligt - i al fald ikke inden alle muligheder er afsøgt.

Christina Vilhelmsen taler gerne om ansvar, måske fordi hun i sit arbejde oplever, at mange gravide i dag kaster ansvaret for den kommende fødsel over på andre.

- Den ansvarsforflygtigelse strider

mod alt, hvad jeg har lært. Hele mine skoletid lærte jeg, at livet er dit eget ansvar. Når det lykkes, men også, når tingene ikke lykkes. Der er ikke nogen andre, man kan bebrejde - det svarer til at have andre til at leve ens liv.

- Det er derfor mine egne børn går i steinerskole: De skal lære at kunne træffe valg, der giver mening og at deres handlemuligheder er mangfoldige. De skal lære, at det ikke er farligt engang imellem at stå alene, lære, at det ikke er farligt at tage ansvar. At det faktisk er nødvendigt!

Louis Rasmussen

- om det kommunale symaskine-kørekort

Gartner, direktør Green Line Gartner
Rudolf Steiner-Skolen i Allerød
38 år

Da han gik i 5. klasse fik 11-årige Louis dårlige kammerater.

- Jeg havde det rigtig skidt i den lokale kommuneskole. Jeg var dårlig til matematik, og rigtig ked af at gå i skole. Følte mig udenfor. Men når jeg var sammen med en gruppe drenge fra 8. klasse, kunne jeg hævde mig. Vi stjal knallerter, drak, røg og gav andre børn tæsk.

“ Jeg ankom uden nogen som helst selvtillid. Den var nul eller mindre. Jeg var en rod. Gjorde ikke, hvad der blev sagt, men gerne det modsatte.

Louis Rasmussens far var klar over sønnens voksende problemer i kommuneskolen, ikke mindst fordi han jævnligt blev kaldt til møder og var med til at udarbejde handlingsplan-

er og motivationstiltag, der skulle bedre situationen. Men det hjalp ikke Louis. Faktisk skete det modsatte. De små klistermærkestjerner, lærerne satte i hans kladdehæfter for at motivere ham, blev blot et funklende fokus på det, han netop ikke kunne.

Det, der måske var små problemer med matematik og læsning, blev til rigtigt store problemer. Sociale problemer.

Til sidst satte Louis' far sin søn på lokaltoget til Allerød, hvor der lå en Steinerskole.

- Jeg ankom uden nogen som helst selvtillid. Den var nul eller mindre. Jeg var en rod. Gjorde ikke, hvad der blev sagt, men gerne det modsatte. Og jeg lagde da også ud med at køre psykisk krig mod lærerne, fortæller Louis Rasmussen.

- Men selv om jeg dengang ville have nægtet det, kunne jeg godt lide steinerskolen. For allerførste gang følte jeg, at jeg var en del af et fællesskab. Lærerne mødte mig, der hvor jeg var. Der var bare et andet menneskesyn. Og så var der ikke så mange lektier - men derimod håndværksfag.

- Jeg ændrede mig markant til det bedre, og jeg begyndte at holde af at være i skolen - men det sagde jeg naturligvis ikke til nogen. Og slet ikke til mine gamle venner.

Når Louis var hjemme i Espergærde gik han rundt med mentale skyklapper på. Holdt sig for sig selv, kikkede

ned i jorden og gemte sig for de gamle kammerater. Gemte sig for fortiden.

- Men så snart jeg sad i toget, var jeg en del af et fællesskab. Det var et fællesskab, som ikke handlede om, hvad man kunne, eller hvad man havde, men om, hvem man var. Jeg kunne ikke matematik og regning, jeg havde ikke det rigtige tøj, og jeg havde slet ikke en Commodore 64 computer. Men jeg var alligevel en del af fællesskabet. Og efter 5 år på steinerskolen turde jeg endelig gå ud i verden og være mig selv.

Med 20 ansatte og eget gartnerfirma på trods af en fortid, der i perioder

var styret af alkohol og stofmisbrug, er det rimeligt at kalde Louis Rasmussen en menneskelig og samfundsmæssig succes. Han er som korkproppen, der altid kommer op igen. Er det noget, der ligger i hans gener - en biologisk tilfældighed?

- Noget ligger i mine gener, men en del af det har steinerskolen helt klart æren for. Den gav mig selvtillid og en anderledes indgang til lærdom og viden. Og så fik den mig til at holde op med at give de andre buksevand. Jeg blev langt mere social. Kan man sige "et helt menneske?". Ja sådan ser jeg mig selv i dag. Og det gjorde jeg bestemt ikke efter de fem første år i kommuneskolen.

Louis Rasmussen holder mere af at se fremad end bagud - udsigten er så meget bedre i den retning. Men på opfordring gør han det alligevel.

- Havde jeg ikke skiftet fra kommuneskolen til steinerskolen, var jeg endte nede på bænken med en pose øl. Det kan jeg se, for det er dér, mine gamle venner sidder i dag.

Regnestykket er enkelt set fra Louis Rasmussens stol. Skolen reddede hans selvværd, og hans selvværd

reddede ham ud af ølbænkens favntag.

De tre pircinger i øret, den selvlysende arbejdsjakke på knagen, strømpesokkerne, de flade a'er, fortidens misbrug og det faktum, at en spade er en spade danner et entydigt billede af Louis Rasmussen. Og så alligevel ikke for pludselig læner han sig frem og snakker om håndarbejde.

- Meget af det kreative var vildt grænseoverskridende. Altså, vi sad og strikkede - hvilket jeg naturligvis havde meget imod i begyndelsen. Men vi hyggede os. Det blev ret fedt, vi snakkede, og så fyrede vi den ellers af med strikkepindene. Og nogen gange fik vi kaffe og boller. Det, jeg husker bedst, er faktisk håndarbejdet. Fantastisk at lave noget, hvor der ikke var bøger.

- Vi grinede, hyggede os og havde det rart med hinanden. Og så lavede vi jo noget. Tingene blev til noget - de skulle bruges.

- Vi syede vores egne anorakker - hvor fedt var det lige at snakke om, hvorvidt ens lomme skulle være blå eller gul. Det var fantastisk. I min gamle skole, kommuneskolen,

havde jeg faktisk forsøgt at få et symaskinekørekort. Der skulle man ikke sy i stof, men på et stykke A4 papir. Så skulle man følge nogle linier, og kunne man ikke, blev det bare smidt væk. Hey, på steinerskolen var der ikke noget, der blev smidt væk, og vi brugte rigtige materialer, som blev til noget rigtigt. En anorak for fanden!

Louis Rasmussen læner sig igen tilbage, lader blikket feje henover loftet og siger - måske mest til sig selv:

- Det kommunale symaskinekørekort - det fik jeg aldrig. Til gengæld har jeg alle de andre.

Faktisk kan Louis Rasmussen også køre mejetærsker, for efter 9. klasse tog han en landbrugsuddannelse.

- Det var ikke svært, for på skolen havde jeg jo lært tingene på en måde, som jeg forstod. Det er jo noget mere lærerigt at skrive hele regnestykket: "2 + 2 = 4" end blot at skulle skrive resultatet i et fortrykt felt. Det kom mere ind under huden på mig, når jeg skulle skrive det hele. Det kom til at hænge sammen. Det er vel det, der er forskellen mellem teori og praksis.

Når Louis Rasmussen tænker tilbage på tiden i kommuneskolen undrer han sig over, at tabellerne var trykt på bagsiden af kladdehæftet. Så kunne man kigger derom, og få resultatet. Resultatet var det vigtige. På steinerskolen var det mindst lige så vigtigt at skrive hele regnestykket ned og farvelægge tallene.

Måske er det derfor, jeg i dag er bedre til at se muligheder. Bedre til at se hele billedet! Bedre til bare at gøre noget! Måske fordi jeg forstår sammenhængen!

Godi Keller

- om flaskepost og evnen til at cykle på ét hjul

Oprindeligt født i Schweiz, men har siden 1972 boet i Norge, hvor han har stået for uddannelsen af steinerskolelærere fra Steinerhøyskolen i Oslo. Forfatter til bogen "Med hjertet i skolen". Siden 2011 leder af "Pøbelprosjektet" i Oslo. 60 år.

Han ligner en glad udgave af Dupont og Dupond fra Tintin. Og når han overalt i Europa holder foredrag for forældre, lærer og andre med interesse for børns og unges ve og vel, så bliver publikum glade. Ikke kun fordi han fortæller sjove anekdoter og historier, men fordi hans pointer rammer ned i noget, vi godt ved, men måske har glemt.

- Se på folkeeventyrerne, siger han. De samme historier har overlevet i tusinde år over hele jorden. De handler ofte om tre brødre. De to passer ind i systemet og gør, hvad der bliver sagt. Men den tredje har nogle helt andre kvaliteter, som ikke værdsættes af systemet. Men det er netop ham, antihelten, der ender med at få prinsessen og det halve kongerige. Alt imens de to velafrettede brødre står tilbage som taberne.

Med base i Norge har schweizeren Godi Keller interviewet forældre fra

alle dele af verden og fra alle sociale lag om, hvad de ønsker for deres børn.

- Listen er altid den samme, og den er en nøjagtig beskrivelse af folkeeventyrernes antihelt. Forældre over hele verden ønsker for deres børn:

At de har selvtillid og selvværd

At de har tillid til verden

At de er livsglade

At de er nysgerrige

At de er fordomsfrie

At de har viljestyrke

At de har gode sociale evner

- Hvorfor mon listen ser således ud, spørger han retorisk, og iler selv med svaret.

- Fordi vi i hjertet godt ved, at hvis mennesket skal have et lykkeligt og vellykket liv, så skal man evne at kunne tænke i muligheder. Der

kommer kriser, problemer og voldsomme udfordringer i alle menneskers liv. Målet må være at sikre, at mennesker kommer over og igennem disse kriser. Englænderne kalder det "diversive thinking". Og det er netop evnen til at se flere og nye muligheder, der skal hjælpe den 40 årige kvinde med tre børn, som netop er blevet forladt af sin mand eller netop er blevet arbejdsløs, med at finde ud af, hvordan hun kommer igennem krisen. Så hendes liv ikke stopper dér. Hun skal kunne tænke som Klods Hans! I Danmark kalder I det vist "at tænke ud af boksen".

Men hør hov! Nu snakker vi jo skolepolitik. Vi snakker om at lære noget. Selvtillid og selvværd er godt, men

børnene skal jo også lære noget!

- Ja naturligvis, og selvværd og selvtillid stimuleres rigtigt godt af faglige udfordringer. I den rigtige dosis. Faglig kunnen på den ene side og ønsket om selvværd og nysgerrighed på den anden er ikke i modstrid med hinanden! De er en forudsætning for hinanden. Hvis ikke man sikrer børnenes selvværd, tillid, glæde, nysgerrighed, viljestyrke, fordomsfrihed og sociale kompetencer, så kan de ganske enkelt ikke lære noget. Konkret viden, som ikke kan bruges, bliver ligegyldig og ja, ubrugelig.

Godi Keller, har arbejdet som steinerskolelærer i Norge i 30 år. Idag er han leder af Pøbelprosjekter i Oslo. Et projekt, der hjælper utilpassede

unge til et godt og meningsfuldt liv. I sin sparsomme fritid, forfatter han radiocausier, holder foredrag og er mentor for en række Steinerskoler rundt om i Europa. Sikring og reparation af unges selvværd har højeste prioritet i hans virke.

- Det er derfor, jeg er så indædt modstander af karakterer. Karakterer er dræbende for selvværdet. I alle karaktersystemer er der tabere - det kræver systemet. Og hvad sker der med taberne? Ja, de bliver og forbliver tabere!

At karaktersystemet kræver mange ofre, er veldokumenteret. Ifølge Godi Keller kræver systemet faktisk tabere.

- I Tyskland var der en lærerinde, Sabine Czeny. Hun gav alle sine elever de to højeste karakterer. Først troede hendes kolleger, at hun snød. Da det viste sig, at hun ikke snød, men at eleverne faktisk kunne stof-fet, blev hun forflyttet. På den nye skole, fik hun en meget besværlig og fagligt dårlig klasse. Og da det også her lykkedes hende at få alle elever op på de to øverste karaktertrin, svarede systemet igen med at førtidspensionere hende - mod hendes

vilje. Hendes gode evner som underviser blev en trussel for karaktersystemet.

Lave karakterer i skolen kan ifølge Godi Keller også være nedbrydende for forholdet mellem børn og forældre. Konsekvensen af det kan være altødelæggende.

Godi Keller forklarer:

“Hvis ikke man sikrer børnenes selvværd, tillid, glæde, nysgerrighed, viljestyrke, fordomsfrihed og sociale kompetencer, så kan de ganske enkelt ikke lære noget.

- Det har voldsom stor betydning, hvordan forældrene ser deres barn. Forældrebekymring, måske med afsæt i dårlige skolekarakterer, bliver børnenes største kors. For i bekymringen ligger også en vis mistillid. Og mistillid æder af selvværdet. Heldigvis findes der mange forældre, der er gode til at se igennem de dårlige karakterer.

- Jeg havde engang en elev, Ivar. Han var klart den dårligste elev,

men han havde selvværd, nysgerrig og mod på livet. En gang fandt jeg ham ude på gangen, hvor han i telefonen forhandlede med et af Norges kulørte ugeblade. Han havde fundet på at sende 1000 flaskeposter af sted fra Oslofjorden, og dem, der fandt dem, kunne så vinde en præmie. Ugebladet ville give ham 100.000 kroner for ideen. Solgte du så ideen, spurgte jeg. "Nej, svarede han, "jeg kunne ikke rigtig lide bladet".

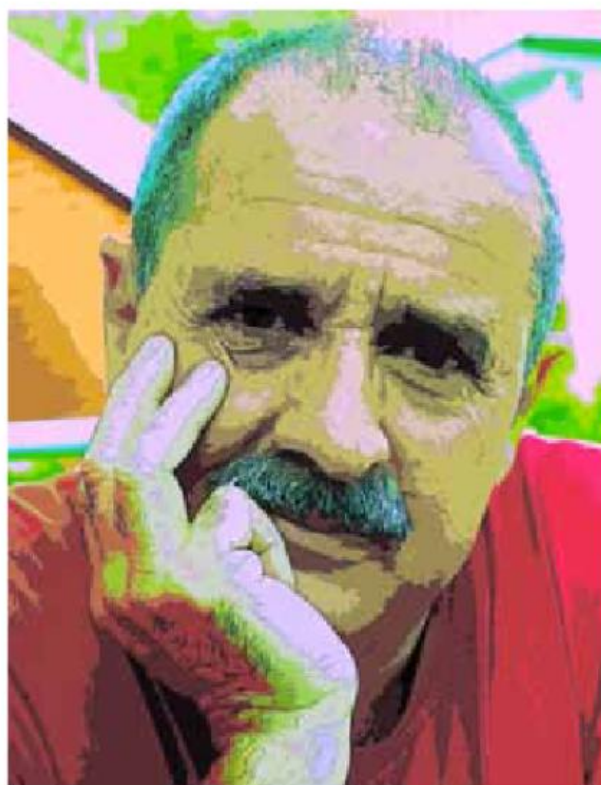
- Det interessante ved Ivar var ikke kun hans ideer og engagement, hans forældres reaktionsmønster var det også: Når de fik at vide, at han var bagud i skolen, smilede de blot og sagde "vil du tænke dig, hvor dygtig Ivar er. Han kan cykle på ét hjul på cyklen".

Ifølge Godi Keller skal værdien af skoletiden ikke måles i karakterer og eksaminer, men derimod i år:

- Mange mennesker får en livskrise, når de er færdige med deres uddannelse. Når de har fået det gode job, købt det dejlige hus, giftet sig med den smukke kvinde og endda fået den rigtige hund. Så vågner de en dag og tænker; "var det virkelig det". De har gjort, hvad de skulle. Der

er ikke længere noget krav, og de fortvivler. Vi bliver nødt til at skabe nogle andre slags mennesker. Vores mål må være mere langsigtet. Vi skal skabe mennesker, der er vise, når de bliver 80, og som har haft et godt liv på vejen dertil. Det kan vi kun gøre, hvis vi formår at se kvalitetene i alle mennesker også dem der ikke passer ind i det karakterstyrede skolesystem. Vores skoler skal være som Ivars far og mor, vi skal se kvaliteten i alle børn.

Alle mennesker har værdi, og alle skal opleve, at de har det!

Jesper Platz

- om at se skønheden i det naturvidenskabelige

Direktør og afdelingsleder, Novo Nordisk A/S
Rudolf Steiner-Skolen i Odense
48 år

Som direktør for Novo Nordisk Biopharm bliver Jesper Platz jævnligt målt på sine resultater. Det er han vant til, for sådan er konditionerne i den tunge del af erhverslivet. Og hvordan er direktøren så blevet rustet til det?

- Ved at have gået i en skole, hvor der netop ikke var eksaminer og karakterer. Det var det helt afgørende.

- Efter at jeg er blevet voksen, er det til stadighed blevet mere og mere klart for mig, at en skolegang uden karakterer og eksaminer er helt enestående, og jeg er overbevist om, at det er medvirkende til at udvikle det skabende menneske på bedste vis.

Når Jesper Platz taler, bliver det klart, at der er himmelvid forskel på, om

man skriver og udtaler ordet "lige-gyldig" som ét eller to ord.

Som ét ord, dækker begrebet over den uengagerede tilstand, som mange af de unge, der ikke kom

“ Steinerskolernes største styrke er for mig at se, at pædagogikken satser ligeværdigt på dannelse indenfor en lang række forskellige fagområder.

med på uddannelses- eller jobvognen, betragter den aktive af samfundet med. Lige-gyldighed.

Men i to ord, "lige gyldig", handler det om en tilstand af åbenhed, hvor

man tillægger forskellige aktiviteter, holdninger og synspunkter lige stor værdi. Og netop "lige gyldighed" er forudsætningen for en pædagogik uden karakterer. En pædagogik, hvor matematik ikke er finere eller mere vigtig end håndarbejde.

- Steinerskolernes største styrke er for mig at se, at pædagogikken sætter ligeværdigt på dannelse indenfor en lang række forskellige fagområder. Her mener jeg både intellektuel og kunstnerisk dannelse. Jeg er overbevist om, at det netop er lige-

stilling af fagene, der har haft stor betydning for mig i dannelsen til et åbent og meget lidt fordomsfuld menneske. Jeg fik blandt andet udviklet evnen til at se skønheden og værdien i den naturvidenskabelige verden. En verden, som jeg beskæftiger mig med i dag.

Når målet med undervisningen er at nære elevernes interesse for verden fremfor at sikre en bestemt indlæring og derved opnå en god karakter, er det ifølge Jesper Platz lettere at gøre undervisningen mere

forunderlig og interessant. I fysik og kemi er der således lagt mere vægt på elevens evne til præcis observation og betragtning af fysiske og kemiske fænomener fremfor en slavisk indlæring af f.eks. det periodiske system.

- Undervisningen i naturfagene var fænomenologisk, hvilket jeg senere i mit virke har været meget begejstret for. I dag oplever jeg ind imellem, at mine forsker-kolleger bliver meget overraskede over, hvad jeg ser i de opstillede forsøg, vi laver. Men for mig kommer nye løsninger og ideer ganske let - jeg betragter jo blot, hvad der sker. Den evne tilskrives jeg i høj grad den betragtede, den fænomenologiske undervisningsform, som min skolegang var fyldt med.

Men hvis det blot handler om at se, betragte og så i øvrigt mene, at alt har lige stor værdi, giver man så ikke køb på ambitioner, drive og det "at ville være bedre"?

- Tværtimod. Måske er den manglende fokus på konkurrence mellem eleverne med til at styrke engagementet. I skolen var jeg slet ikke klar over, at jeg faktisk var ambitiøs. Det

er først noget, der gik op for mig i mine senere studier og i min karriere. Men mine ambitioner udsprang ikke af konkurrence eller ønsket om høje karakterer, men af levende interesse for verden omkring mig. Og det er en vigtig forskel. Det er lige dér, at skoleformen er unik.

Jesper Platzs egne børn går i dag på steinerskole, og selv som forældre på en steinerskole, må han ofte kæmpe for at holde karakterer ude af undervisningen. For i Jesper Platz optik er der en række

“ ...mine ambitioner udsprang ikke af konkurrence eller ønsket om høje karakterer, men af levende interesse for verden omkring mig. Og det er en vigtig forskel

elementer i steinerpædagogikken, der bestemt ikke er ligegyldige:

- Hvis skolesystemet fortsat skal være udviklende og berigende for eleven, og samtidig sikre, at der kommer initiativrige og hele mennesker ud i den anden ende, så er der

elementer, vi ikke må give køb på:

- Tværfaglig periodeundervisning.
- Den fænomenologiske tilgang i naturfagene.
- En ambitiøs kunstnerisk dannelse som f.eks. musik- og orkesterundervisning.
- Og ingen karakterer og eksaminer i skolen, så den enkelte elevs iboende trang til fordybelse og undren kan udvikles.

Hvad er det bedste, du har med fra din skoletid?

- Det er nok, at jeg har lært, at jeg skal have mig selv med hundrede procent i alt, hvad jeg gør. Jeg er ikke tilfreds, før de statistiske data og min egen overbevisning passer sammen. Og så skal der være ægte engagement og indhold i mit arbejde, for hvorfor skal jeg ellers bruge tid på det? Der skal være en nerve. Jeg hader ligegyldighed.

Rasmus Hansen

- om interessen for at blive ved og ved

Selvstændig arrangør og orkestrator

Steiner-Skolen i Fredericia

34 år

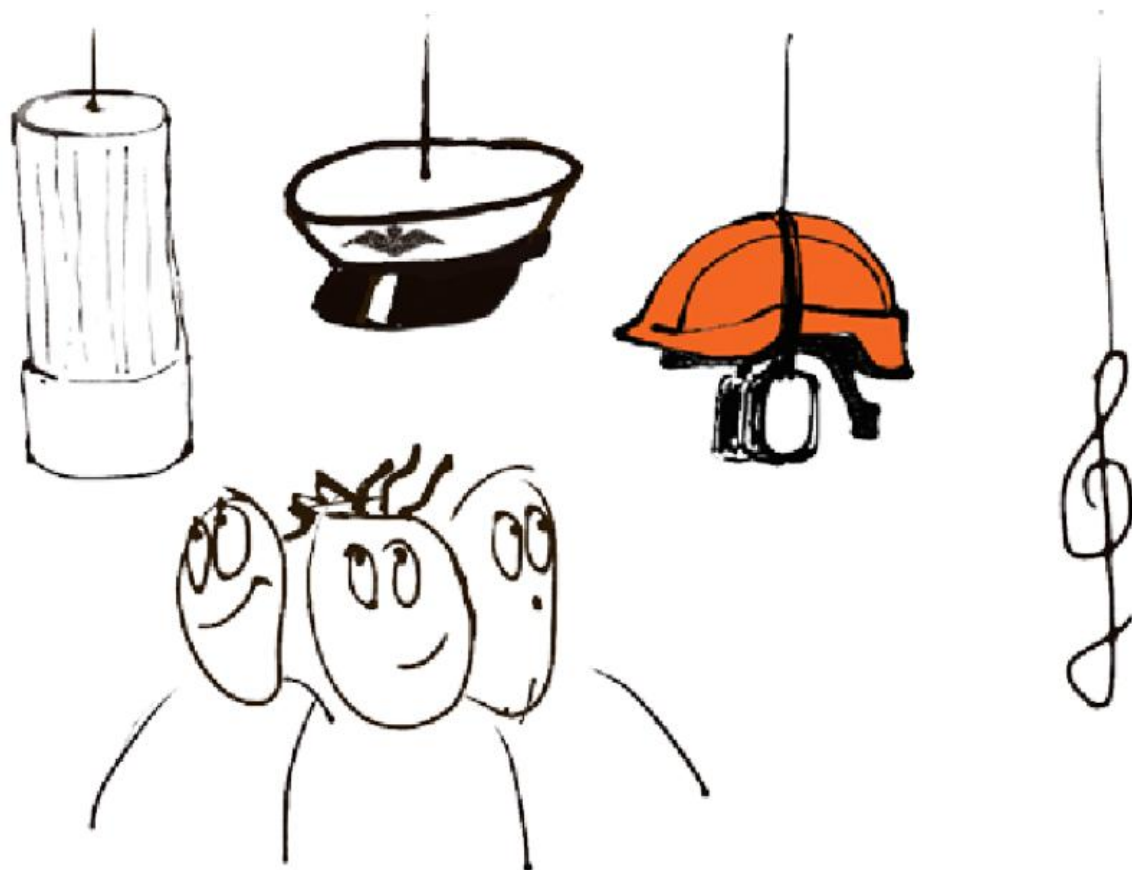
Rasmus Hansen har meget på sinde, når talen falder på skolegang, og det er tydeligt, at hans tanker ikke kun aktiveres ved spørgsmål om hans egne oplevelser:

- Jeg tænker tit på, at der i dag er blevet mindre plads til balladebørn. For 20 år siden var der stadig plads til dem i skolerne, men i dag får de en diagnose. Det er synd, for er det ikke ofte balladebørnene, der driver det til noget stort? Jeg frygter, at vi er ved at tabe en hel generation af kunstnere på gulvet.

- Jeg var nok lidt af en umulius i

skolen. Jeg kan huske, at vi brugte nødder til at lære at regne - men jeg knækkede og spiste nødderne

“ Steinerskolen har - og det er hævet over enhver tvivl - udviklet min viljestyrke. Skolen har gjort mig sejlivet. Nogle vil måske sige, “han vil bare have sin vilje”, men det handler ikke om egoisme, men om evnen til at blive ved og ved

i stedet. Men selv om jeg var vild, elskede jeg skolen. Rammerne var meget faste, men samtidig også meget kærlige.

- Skolen krævede et stort forældreengagement, og det tror jeg, havde stor betydning. Nogle af mine bedste barndoms minder handler om, dengang jeg var på "byggelejr" på skolen sammen med min mor. Der var en fantastisk fællesskabsfølelse i og omkring skolen. Det lærer man jo også noget af.

At Rasmus Hansen har taget meget med fra sin skolegang er hævet over

enhver tvivl, og ind imellem mister han næsten pusten i bar iver for at fortælle - der er så meget han gerne vil nå at få sagt.

- Steinerskolen har - og det er hævet over enhver tvivl - udviklet min viljestyrke. Skolen har gjort mig sejlivet. Nogle vil måske sige, "han vil bare have sin vilje", men det handler ikke om egoisme, men om evnen til at blive ved og ved - aldrig at give op.

- Min sejlivethed tilskriver jeg de evindeligt gentagelser, som gennemsyrrer hele steinerpædagogikken. Dengang vi skulle strikke eller sy et

par sko, syntes vi måske nok, at det var hårdt og lidt kedeligt. Men i dag ved jeg, at det netop var gentagelserne, der har udviklet min viljestyrke.

- På Syddansk Konservatorium fik jeg skabt to nye uddannelser. Det var ikke, fordi jeg blev bedt om det, men jeg kunne se, at de manglede. Havde jeg gået den traditionelle skolevej, tvivler jeg på, at jeg havde haft viljestyrken til at få ændret konservatoriets uddannelsesplan.

- En anden ting jeg holdt meget af var periodeundervisningen, for den giver mulighed for fordybelse. Det der med at have otte forskellige fag betyder blot, at det hele bliver en kende overfladisk. Og det, vi har brug for i verden, er mennesker, der på den ene side kan fordybe sig og samtidig være totalt tværfaglige. I skolen lærte jeg at se muligheder i stedet for at få facit serveret. Det har udviklet min interesse. I dag bliver jeg interesseret i alt! Det er det skolen lærte mig, at se muligheder i alt!

- Eksamen? Jeg var ret ligeglad med om der var eksamen eller ej. Men som studerende på konservatoriet oplevede jeg flere gange den uheldige side af eksamen. Et eksempel: En dag var der en meget engageret

lektor, som meget levende fortalte en eller anden musiknørdet detalje om Miles Davis' musik. Men pludselig blev han afbrudt af en studerende, der spurgte: "Sig mig, er det der overhovedet en del af pensum?"

“ Jeg siger: "skråt op med talent", det der virkelig tæller er evnen til fordybelse og viljen til at blive ved. Skolen har lært mig, at det er selve livet der er interessant ikke et bestemt fag. Og det er fandeme en fed lektie at have fået med ud i livet.

Det er da synd. Og jeg ved, at min interesse i alt skyldes min skoles evne til at få mig til at opleve verden frem for at lære om den.

- Må jeg gentage det igen: Det er min skoles skyld, at jeg idag har evnen til at se noget "spændende" i alting. På samme måde, som det er skolens skyld, at jeg gennem et utal af små tværfaglige projekter i dag tør kaste mig ud i helt vildt store projekter.

- At jeg er blevet musiker, har intet

med skolen at gøre. Og det selv om der er meget musik på en steinerskole. Dét skolen har givet mig, er interesse: - Da jeg var på bondegårdsferie, ville jeg være landmand. Da jeg tog kørekort, ville jeg være kørelærer. Da jeg gik igennem et køkken, ville jeg

være kok. - Jeg siger: "skråt op med talent", det der virkelig tæller er evnen til fordybelse og viljen til at blive ved. Skolen har lært mig, at det er selve livet, der er interessant, ikke et bestemt fag. Og det er fandeme en fed lektie at have fået med ud i livet.

Tobias Dybvad

- om hvordan skolen gjorde livet til en joke

Komiker. Tekstforfatter på tv-programmer, revyer m.m.

Vidarskolen

30 år,

En fodboldspiller vil helst spille fodbold. En keramiker har det godt med ler. Og en diplomat føler sig godt tilpas med slips og bonede gulve. Så det var vel ganske naturligt, at Tobias Dybvad foretrak visse fag frem for andre.

- Jeg var nok lidt selektiv, i hvilke fag jeg gik mest op i, siger den i dag 30 årige stand-up komiker og husker at det især var de boglige fag, der fangede hans interesse.

- Jeg har aldrig været super disciplineret og dovnede mig helt klart igennem en stor del af fagene. Men jeg gjorde mig umage i de fag, der naturligt interesserede mig, og som jeg følte, at jeg var god til. Typisk

fag, hvor man skulle formulere sig skriftligt, som dansk, engelsk, litteratur og den slags.

“Jeg har spekuleret på, om jeg mon var dårligere til at klare presset ved jobsamtaler, auditions og den slags, fordi jeg ikke har prøvet eksamenspresset, men det tror jeg ikke i dag.

I dag har jeg fundet et fag, som jeg elsker. Så det er jeg naturligt engageret i. Jeg er ikke ambitiøs på den måde, at jeg for alt i verden vil være nummer ét, men jeg sætter mig hele

tiden delmål, når dem og sætter nye. Jeg vil sige, at jeg er ambitiøs og i bevægelse. Men jeg nyder lige så meget rejsen og husker at hygge mig og nyde succesen undervejs.

Som stand-up komiker bliver man konstant målt, vejret og vurderet. Men i skolen fik Tobias aldrig karakterer.

- Jeg har spekuleret på, om jeg mon var dårligere til at klare presset

ved jobsamtaler, auditions og den slags, fordi jeg ikke har prøvet eksamenspresset, men det tror jeg ikke i dag. Omvendt har jeg set at nogle af mine kamerater skulle igennem to kedelige år på HF, hvor de skulle igennem samme pensum igen, bare fordi de ikke fik karakterer på steinerskolen.

Hvis man kan ærgre sig over, at de manglede karakterer, så kan man til

gengæld glæder sig over de fag, som fraværet af karaktere giver plads til:

- Det at spille musik, både solo og i samspil, har uden tvivl givet mig en musikalitet, som jeg har brugt i satiresangskrivning, og som jeg bruger, når jeg fortæller jokes. Så jeg tror, at det er sundt at prøve kræfter med alle de håndværksmæssige og kunstneriske fag. Både fordi det er

“ Den største styrke på min skole var de engagerede lærere. Da jeg sidenhen kom på højskole, sagde folk ”lærerne her er meget mere engagerede end på min folkeskole/gymnasium”. Jeg kan huske, at jeg tænkte, at lærerne på min skole var mindst lige så engagerede,

stimulerende på en anden måde end at sidde på skolebænken, og fordi man måske finder ud af, at der er noget, man er god til! Det tror jeg er sundt!

Selv om det i begyndelsen var de boglige fag, der interesserede Tobias,

skete der noget, da han og klassekammeraterne kom op på scenen.

- Jeg kunne ret tidligt lide at stå på en scene. Allerede i 7. klasse drømte jeg om at blive skuespiller. Det har jeg fået lov til at udfolde. I overskolen var jeg med til at lave ”Musik-café”, hvor eleverne selv stod for at skrive og levere underholdningen. Vi var tre gutter, der lavede en lærersketch i 11. og 12. klasse, og dér fandt jeg ud af, hvor fedt det var, når folk grinede. Jeg debuterede som stand-up komiker til selvsamme arrangement et par år efter, jeg var gået ud af skolen.

Den største styrke på min skole var de engagerede lærere. Da jeg sidenhen kom på højskole, sagde folk: ”lærerne her er meget mere engagerede end på min folkeskole/gymnasium”. Jeg kan huske, at jeg tænkte, at lærerne på min skole var mindst lige så engagerede, kammeratlige og oprigtigt interesserede i eleverne. Og det tror jeg, at de er, fordi det er noget, de har valgt. Fordi de tror på filosofien og pædagogikken. De havde et stort engagement.

Det er blot 10 år siden Tobias Dybvad gik ud af skolen, og ifølge Stein-

erpædagogikken er det derfor alt for tidligt at konkludere. Tobias gør det alligevel.

- Jeg er generelt tilfreds med min skolegang og føler, at jeg har de kompetencer, det kræver, med den tilværelse jeg har.

- Det er svært at svare på, hvordan det ville være faldet ud, hvis jeg havde gået på en anden slags skole. Jeg kan kun sige, at dem fra min klasse, som var nødt til at tage HF for at komme

videre i uddannelsessystemet, strøg igennem så let som ingenting. Og på min årgang har vi flere, der meget snart kan kalde sig læger, en ingeniør, flere på kunstakademiet og designskolen, en succesfuld sangerinde, en musicalartist og en diplomat udsendt til Afghanistan.

Jeg synes, det viser, at vores steiner-skole, har givet os den nødvendige ballast til at gå efter det, vi brænder for - og nå det!

Anne Black

- om det forkerte som godt kan være rigtigt

Designer, Anne Black aps
Rudolf Steiner-Skolen, Odense
40 år

Når designer Anne Black tænker tilbage på sin skolegang er "tryghed" det første ord, hun kommer på. Men skoletidens tryghed danner blot grundlaget for det, som er hende mere magtpåliggende at tale om. Nemlig det "ekstra", som hun mener at have fået med i skolegave.

- Man kan kalde det empati, interesse eller opmærksomhed overfor ens omgivelser. Det handler om de spørgsmål, man stiller. Jeg oplever ofte - for eksempel til middagselskaber - at folk primært stiller spørgsmål om ens karriere eller antal af børn, man har. Jeg finder det meget mere interessant at høre, hvad folk tænker, hvordan de har

det, hvad de synes...

Anne Black og hendes mand, der er direktør i hendes design-virksomhed, synes ofte noget meget forskelligt.

“ Alle har ét sted, hvor de er bedre end de fleste. Det bør tilkomme flere at opleve det.

- Min mand har en uddannelse i at skabe og drive en virksomhed, og han har en meget klar opfattelse af, at der er rigtige og forkerte måder at gøre tingene på. Det fatter jeg simpelthen ikke. Jeg tror ikke på, at

der kun er én måde at gøre tingene på - og det lige meget, om det handler om budgetter, salg eller lønaf-taler. Verden kan nu engang ikke reduceres til enten eller. Min opfat-telse af, at der ikke kun findes én rigtig fremgangsmåde, er noget jeg har fået via min skolegang, og den bredde i horisonten er noget ekstra, som burde være flere forundt.

- Det virker, som om mange om-

kring mig er optagede af facits og resultater, hvor processen og indholdet interesserer mig langt mere. Jeg tænker, der er mange forskel-lige fremgangsmåder, og man må selv være den, der afgør hvilken måde, der er den rette. Mange er så optagede af at holde sig til en eller anden metode, de har lært, og de er villige til at forkaste synspunkter el-ler procedurer, der ikke er lige efter lærebogen.

Den elastiske opfattelse af, hvad der er muligt udspringer, ifølge Anne Black, fra skoletidens undervisningsform.

- Vores lærer fremlagde stoffet, og så gik vi hver især hjem og arbejdede videre med det i vores hæfter. Hvad, vi fik ud af det, var vidt forskelligt. Det handlede vel om vores forskellige temperamenter. Peter forstod det altid meget intellektuelt, mens Hanne bearbejdede stoffet langt mere kunstnerisk. Begge måder havde naturligvis lige meget værdi. Det kan godt være, at vi i begyndelsen blev overraskede over forskelligheden i den måde, vi opfattede og bearbejdede stoffet på, men efterhånden blev det ganske naturligt at opleve, at det samme udgangspunkt kan give vidt forskellige resultater. Måske er det dér, at tolerancen kommer fra.

- Det var jo også fantastisk, at vi gennem hele skoleforløbet konstant var i kontakt med så mange forskellige fag på én gang - ikke kun, når der var "projekt-uge". For der findes ikke en eneste elev, som ikke er stærk på et eller andet område. Alle har ét sted, hvor de er bedre end de fleste. Det bør tilkomme flere at

opleve det.

På trods af de forskellige udgangspunkter - eller måske netop på grund af dem, blev oplevelsen indimellem fælles, og de øjeblikke beskriver Anne Black som magiske.

- Nogle gange kunne der opstå noget

“ Jeg tror, at det er i overskolen, man høster alt det, som er sået i grundskolen. Det er vigtigt at runde af og gå til vejs ende. Der er intet, man ikke kan nå bagefter

magisk. En følelse af samhørighed, når alle gjorde noget samtidig. Det kunne være i musikken, i sangen, i orkester, kor, eurytmi eller endda i håndværkstimerne. De øjeblikke står stadig meget stærkt i min hukommelse.

Anne Black gik alle 12 år i steinerskolen og havde ikke noget behov, for at skifte til gymnasiet undervejs.

- Jeg tror, at det er i overskolen, man høster alt det, som er sået i grundskolen. Det er vigtigt at runde af og gå til vejs ende. Der er intet, man ikke kan nå bagefter - også selv om

der ikke er karakterer. For selv med en studentereksamen i hånden er mange nødt til at tage supplerende enkeltfag og eksaminer for at komme ind på videregående uddannelser. Man ryger ikke bag i køen, bare fordi man har gået på steiner.

Desuden synes jeg, at det, virker uhensigtsmæssigt så tidligt i livet at skulle begrænse og specialisere sig fagligt. Man aner jo ikke, hvem man er, når man blot er 15, 16 eller 17 år.

Thomas Uhrskov

- om at udvikle sig i naturligt tempo

Journalist og far til tre børn i Rudolf Steiner-Skolen Kvistgård,
Bestyrelsesmedlem, og med i 11-12 gruppen.
53 år

Det er mig, der har interviewet personer, der optræder i denne bog, og tillad mig at lave ét interview mere. Nemlig med mig selv.

Hvorfor har du sat dine børn i steiner-skole, når du og din familie bor 50 meter fra en udmærket kommuneskole?

- Nu skal praktik, økonomi og fysiske afstande ikke være det mest afgørende i noget så vigtigt som ens børns introduktion til livet. Ja, måske et lidt højtravende udtryk, men jeg tror, at vi skal se skolen som meget mere end et sted, hvor man lærer et bestemt pensum. Skolen er også styrende for, hvordan vi i rest-

en af vores liv kommer til at lære. Og her har Steinerpædagogikken meget at byde på. Den lidt gammeldags, spørgende og noget langsomme undervisningsform med mange gentagelser viser sig at skabe

“Jeg er vild med at forlænge barndommen så meget som muligt. Som 14-årig spurgte jeg stadig mine kammerater om de “kunne lege”. I dag ryger ordet “lege” ud af børns ordforråd, når de er 9 år.

en stor interesse hos børnene. Jeg vil hellere have, at mine børn er “interesserede og engagerede”, end at de partout skal kunne læse og dividere inden 2. klasse.

- Det er deres engagement, interesser, moral og sociale kompetencer, der sikrer dem succes senere i livet.

Men de skal vel lære at læse?

- Ja gu’ skal de det, men hvorfor i første klasse? For at vide, at der er krig i Syrien? For at overtage læsningen af godnathistorien? Der er mig bekendt ingen undersøgelser, der viser, at man bliver en bedre el-

ler dygtigere læser, fordi man knækker koden tidligt. Tværtimod ved vi, at et stort indlæringspres skaber psykiske problemer, lavt selvværd, skoletræthed og depressioner.

- Jeg er vild med at forlænge barndomme så meget som muligt. Som 14-årig spurgte jeg stadig mine kammerater om de “kunne lege”. I dag ryger ordet “lege” ud af børns ordforråd, når de er 9 år. Hvad er der galt med at være barn og barnlig?

- Mennesker er natur. Så tag dog ved lære af naturen! Vi ved jo godt at tomater, korn og fyrretræer bliver af en slap og dårlig kvalitet, hvis vi

forsøger at speede vækst og modning op. Hvor svært er det at se, at det også gælder for mennesker!

- Min farmor sagde altid "hastværk er lastværk" og måske rummer den sætning mere sandhed, end vi umiddelbart tror.

Og du mener så, at steinerskoler er den bedste skoleform?

- Nej, naturligvis ikke. Der er masser af gode skoler, også gode folkeskoler. Men jeg er vild med, at vi kan vælge. Vild med, at forskellige skolesystemer kan inspirere hinanden. Vild med, at der er forskellige bud. Og så er jeg også vild med det gamle kinesiske ordsprog, der lyder: "Hvis ikke du ændrer retning, så ender du dér, hvor du er på vej hen." Og som jeg ser udviklingen, så har vi brug for et retningsskifte. Her udgør steinerskolerne ét bud.

Men du har selv tidligere kaldt skolerne en "sekt"?

- Ja, men det var for at provokere. Der sker jo ofte det, at folk bliver dogmatiske i deres holdninger, og pludselig er der nogen, der mener at have patent på sandheden. Den effekt ram-

mer også steinerskolerne ind imellem. Så råber jeg op og håber at de frelste hopper ud af munkekutterne. Men lad mig lige slå fast: Der er ikke tale om en sekt. Faktisk er det vigtigt at vide, at skolerne aldrig underviser eleverne i antroposofi, som jo er udgangspunktet for pædagogikken. Det kan man også læse i et netop udgivet forskningsprojekt

“ Vi ved jo godt, at tomater, korn og fyrretræer bliver af en slap og dårlig kvalitet, hvis vi forsøger at speede vækst og modning op. Hvor svært er det at se, at det også gælder for mennesker!

fra Danmarks Pædagogiske Universitet. Så sekt, nej - selv om man godt kan møde en klidmøster og en uldfætter i ny og næ.

Hvad har du lært ved at interviewe menneskene i denne bog?

- Det har været sjovt at opleve, at selv om personer i bogen er meget forskellige, så er det nogle af de samme

ting, de fremhæver. De interviewede snakker om, at deres skolegang har gjort dem "interesserede", "engagerede", "viljesstærke" og "kreative i deres tænkning". Og når en professor, en gartner, en musiker, en forsker, en jordemor og de andre interviewede på hver deres måde afslører samme brede, åbne og en-

gagerede menneskesyn, så er det næppe tilfældigt.

- Det eneste, de interviewede har til fælles med hinanden, er deres skolegang og så deres måde at møde verden på. Så lur mig, om ikke der er en sammenhæng mellem de to ting: Skolegangen og livssynet.

Danmarks Pædagogiske Universitet har i 2011/2012 gennemført et omfattende forskningsprojekt på en række steinerskoler i Danmark. Formålet har været at undersøge skolernes ældste klassetrin. Rapporten, "Didaktisk analyse af Rudolf Steinerskolelæringspraksis i 9. til 12. klasse", udkom i sommeren 2012. Her uddrag fra rapportens konklusioner:

Hvis man blot observerer en matematiktime eller en tysktid, får man ikke øje på skolernes egenart, men ser man derimod på skolernes prioritering af fag, ekskursioner og højtider, viser den særlige pædagogik sig. Det viser sig også, at eleverne værdsætter den variation, som de mange fag og prioriteringen af fagene medfører... skolerne tilbyder en række fag, der ikke eksisterer på andre skoler.

Eleverne er generelt motiverede for læring, og der er opbygget et betydeligt fællesskab på skolerne, der fx betyder, at mobning ikke er et problem...

Eleverne oplever at lære på en anderledes måde end i den offentlige skole. Dette skyldes, at skolerne har et undervisningsprogram, der er anderledes og i øvrigt er eksklusivt i den forstand, at det ikke eksisterer i andre skoletyper... Eleverne ser sig som "hele mennesker" og ikke kun som "elever" eller "mennesker under uddannelse eller i oplæring".

“Uddannelsen afsluttes ikke med afgangsprøver eller eksaminer på 10.-12. klassetrin. Men undersøgelsen af tidligere elevers færd gennem uddannelsessystemet viser groft sagt, at de videregående uddannelser accepterer vidnesbyrdet som optagelsesgrundlag, eventuelt suppleret med gymnasiale suppleringskurser (herved ligner Steinerskoleelever alle andre).”

“(Steinerskolernes 11 og 12 klassetrin) er... i udgangspunktet og med hensyn til timer og ressourcer bedre stillet end de almene gymnasier. Der prioriteres tid til fx ekskursioner, udlandsophold og lignende.

Eleverne får derved flere undervisningstimer end sidestillede uddannelser. Men vigtigere giver udlandsophold af længere varighed et europæisk eller internationalt perspektiv, som er afgørende for at kunne orientere sig i globaliseringens tidsalder...”

“Det er endvidere vigtigt at fremhæve, at både elever og lærere iøvrigt tilkendegiver, at de trives godt på skolerne.”

Steinerskoler

Aalborg

Østskolen, Waldorfskolen i Aalborg
Tornhøjvej 14, 9220 Aalborg
Tlf. 98 15 74 44
E-mail: kontor@Steiner Skolen-9220.dk
Website: www.ostskolen.dk

Århus

Rudolf Steiner-Skolen i Århus
Strandvejen 102, 8000 Århus C
Tlf. 86 14 09 00
E-mail: kontor@sydskolen.dk
Website: www.steinerskolen-aarhus.dk
www.specialklasserne-aarhus.dk/

Esbjerg

Rudolf Steiner-Skolen i Esbjerg
Kornvangen 1-5, 6705 Esbjerg Ø
Tlf. 75 45 20 91
E-mail: rudolf@surfmail.dk
Website : www.rudolfsteiner-skolen.dk

Hjørring

Hjørring Ny Steiner Skole
Vester Thirupvej 30, 9800 Hjørring
Tlf. 98 91 03 64
E-mail: post@h-ns.dk
Website: www.h-ns.dk

Gentofte

Vidar Skolen Rudolf Steiner-Skolen
Brogårdsvej 61, 2820 Gentofte
Tlf. 39 65 71 18
E-mail: kontor@vidarskolen.dk
Website: www.vidarskolen.dk

København

Steinerskolen i København
Engvej 139, 2300 København S
Tlf. 32 95 88 38
E-mail: kontoret@steinerskole.dk
Website: www.steinerskolen-kbh.dk

Herlev

Michael Skolen, Rudolf Steiner-Skolen i
Hjortespring
Stokholtbuen 25, 2730 Herlev
Tlf. 44 84 98 98
E-mail: skolekontoret@michaelskolen.dk
Website: www.Michaelskolen.dk

Kvistgård

Rudolf Steiner Skolen Kvistgård
Kvistgård Stationsvej 2 A-B, 3490 Kvistgård
Tlf. 49 13 96 87
E-mail : kontor@steinerskolen-kvistgaard.dk
Website: www.steinerskolen-kvistgaard.dk

Store Merløse

Freja Skolen

Rudolf Steiner Skolen på Midsjælland

Bagmarken 58, 4370 St. Merløse

Tlf. 57 80 17 58

E-mail : SteinerSkolen@mail.dk

Website: www.rudolfSteinerSkolen.dk

Odense

Rudolf Steiner-Skolen i Odense

Lindvedvej 64, 5260 Odense S

Tlf. 65 95 70 04

E-mail : kontoret@rss-odense.dk

Website : www.rss-odense.dk

Roskilde

Kristofferskolen

Linkøpingvej 183, 4000 Roskilde

Tlf. 46 75 40 55

E-mail : kontoret@kristofferskolen.dk

Website: www.kristofferskolen.dk

Silkeborg

Rudolf Steiner-Skolen i Silkeborg

Stavangervej 3, 8600 Silkeborg

Tlf. 86 80 03 33

E-mail: rudolfsteiner@mail.tele.dk

Website: www.SteinerSkolen-8600.dk

Skanderborg

Rudolf Steiner-Skolen i Skanderborg

Grønnedalsvej 16, 8660 Skanderborg

Tlf. 86 51 19 81

E-mail: kontor@rss8660.dk

Website: www.rss8660.dk

Vejle

Steiner Skolen i Vejle

Sukkertoppen 4, 7100 Vejle

Tlf. 75 83 03 20

E-mail : kontoret@johannesskolen-vejle.dk

Website: www.johannes-skolen.dk

Website : www.specialklasserne

[-johannesskolen-vejle.dk](http://www.johannesskolen-vejle.dk)

Vordingborg

Rudolf Steiner Skolen Vordingborg

Orevej 2, 4760 Vordingborg

Tlf. 55 37 43 55

E-mail : kontoret@SteinerSkolen.dk

Website: <http://www.steinerskolen.dk/>

” Skolen har lært mig, at det er selve livet, der er interessant, ikke et bestemt fag. Og det er fandeme en fed lektie...